

FIGYELŐ

VACKOR ÁTVILÁGÍTÁSON

Vackornak ezúttal színt kell vallania, mielőtt belefoghatna egy nemrég megjelent gyerekverseskönyv, a FRISSTINTA! (könyvészeti adatok a szövegben) boncolgatásába?, bogozásába?, hogy Vackor engedélyt kap-e végül arra, hogy írjon a könyvről, ezt egy sajnálatos esemény miatt nem tudjuk meg –

Kérem, Önök bizonyára összekeverték két doszsiét, valóban 56-os tevékenységem miatt kerültem a figyelem középpontjába, igen, Kovacs Kornél néven vagyok emberkönyvezve, nem Lukacs Kornél, Kovacs!, értik? nem Kackor, Vackor!, hímnye, Maguk aztán lehetnek a szavak emberei, öröm, hogy épp maguk az én bizottságom, sebaj, szóval 56-ról: nem lehettem sem vítéze, sem boldog hőse, sem ellenállója, sem harcosa az „eseményeknek”, amivel nem a forradalom jelentőségét kívánom megkérdőjelezni, egyszerűen csak NEM, tekintettel arra, hogy 51-ben születtem, 56-ban még csak óvodás voltam, de az évben két fontos dolog történt velem: 1. akkor lett vackorságom megírva, 2. akkor kapott kézen Apám, Mackor, s egy sajnálatos családi viszály miatt beíratott az óvodába.

Nem, a viszály nem a szüleim politikai nézeteltérései miatt tört ki, hanem azért, mert, mint tudják, vidéki medvecsaládból származom, Apám, aki egész nap dolgozott, MedvetalpkészítőKisiparosként tevékenykedett, s itt jegyezném meg, ez nem tévésétel, hozzávalói: 20 dkg liszt, 30 dkg cukor, 6 dkg darált dió, 3 egész tojás, 18 dkg vaj, 6 tojásfehérje, 20 dkg vagdalt dió, 5 dkg reszelt csokoládé, lekvár, a családi receptúrát viszont nem kívánom közreadni, s Anyám, aki magas származása ellenére egész nap mézelőként dolgozott a téeszben, nem tudták biztosítani a felügyeletemet, magyarán, hiába féltett a színté elbizakodott embergyerekektől Anyám, Mackorné, ha Apámnak elege lett abból, hogy egész nap csavar-

gok, és sose tudják, mikor milyen veszély leselkedik rám, így kerültem óvodába.

Nem tudnám konkrétan megnevezni a veszélyeket, amelyektől szüleim féltettek, de valóban, Anyám kevésbé félt az erdő viharától, mint attól, hogy beilleszkedési zavaraim lesznek az óvodában, s majd később az iskolában, de mint erről bizonyára értesültek, viszonylag könnyen megtaláltam a hangot társaimmal, mind az óvodásokkal, Katona Anna – eggyel, Varga Bence – kettővel, Pór Jutka – hárommal, Fazekas Marci – négygyel, Fazekas Eszter – ötettel, Domokos Matyi – hattal, Vas Pista – héttel, Pengő Gyöngyi – nyolccal, Fodor Dávid – kilenccel, Kovács Vicu – tízzel, mind az iskolásokkal, Nagy Balázs – eggyel, Kormos Luca – kettővel, Keszthelyi Dani – hárommal, Hidegkuti Márti – négygyel, Zelnik Bálint – ötettel, Parancs Panni – hattal, Domokos Matyival, aki ekkor már hatról hétre jutott, Maros Donka – nyolccal, Csukás Pista – kilenccel és persze Zachár Zsófi – tízzel.

Nem, kérem, sem óvoda-, sem iskolatársaimról nem jelentettem, a későbbiekben sem próbáltam sehová se beszervezni, ennek okát nem tudom, nem hiszem, hogy magam oka volnék, akik rólam jelentettek, ha jelentettek, el nem ítélem őket, nem tudom, mit tettem volna a helyükben, lehet, hogy ugyanezt, de megbocsátani nem szándékozom, legalábbis az automatikus megbocsátást a gögös emberek hazugságának tartom, nem medveviselkedés az ilyen, előbb halljam, mit és miért kéne, mi medvék más talpakon állunk, mi nem nézünk át egymáson, mi figyelünk, nem figyeltetünk, ha ez az Önök szerint intranszignens magatartás megakadályoz abban, hogy leírhassem medvefutaim egy könyvről vagy akár csak bemutatassam azt, kérem, végezzünk hamar, dolgaim számosak, munkás medve vagyok, igen, a Nemzeti Fő Bankban dolgozom, a Forrás és Refinanszírozási Részleg Főmedveosztályának vezetője vagyok, otthon feleségem és öt bocsom vár, igen, van már két unokabocsm is, ők saját barlangjukban laknak, tán láthatják, hogy volna mivel elfoglalom magam, ha egy-

szer vége lenne ennek a nyavalyás meghallgatásnak.

Igen, jól látják, túlzásnak tartom, hogy pusztán azért, mert egy könyvről el szeretném mondani a véleményem, bizottság előtt kell múltamról vallanom, de megértem magukat, Önök mostanáig a ló egyik, most a másik oldalát vakargatják, helyes állat a paci, bizonyos fokig érthető a magatartás, lelkük rajta, és persze, ma, mikor mindenki kiáll OrszágÉsOrszág elé, és bátran vállalja múltját és ezzel jelenét is, és a MindentKimondásBoldogSzomorúSzabadságában tevődnek helyükre a dolgok, én sem gátolhatom a Maguk munkáját, és rendben, válaszolok, hogy létezik-e olyan tényező, amely a könyv megítélését pozitívan vagy negatívan befolyásolná. 1. A FRISS TINTA! című, mai gyerekverseket közlő, 2005-ben Budapesten kiadott 160 oldalas, 2590 emberforintért beszerezhető könyvnek sem a kiadójával, Csimoto Kiadó, Pozsonyi Pagony, sem a szerkesztőivel, Banyó Péter, Csányi Dóra, Edinger Katalin, Kovács Eszter, sem az illusztrátorával, Takács Mari – semmilyen kapcsolatban nem állok, tőlük sem mézet, sem málnát, sem más egyebet el nem fogadtam; 2. a könyv szerzőit, Barak Lászlót, Bella Istvánt, Borbély Szilárdot, Csukás Istvánt, Eörsi Istvánt, Gryllus Vilmost, Harcos Bálintot, Havasi Attilát, Jász Attilát, Jónás Tamást, Kántor Pétert, Kányádi Sándort, Kemény Istvánt, Király Leventét, Kiss Ottót, Kovács András Ferencet, Kőrössi P. Józsefet, Kukorelly Endrét, Lackfi Jánost, László Noémit, Magyar László Andrást, Mesterházi Mónikát, Müller Péter Sziámit, Oravec Imrét, Parti Nagy Lajost, Petőcz Andrást, Pokorny Szilárdot, Ranschburg Jenőt, Schein Gábort, Szabó T. Annát, Szilágyi Ákost, Tandori Dezsőt, Tolnai Ottót, Tóth Krisztinát, Varró Dánielt, Visky Andrást, Vörös Istvánt, Zalán Tibort a könyv megjelenése óta nem láttam, egy kivételtől eltekintve őket személyesen nem ismerem; 3. és igen, jól tudják, Eörsi Pistát korábban igen, ismertem, vele első bé-s koromban személyes ellentétem volt, tőle védtem meg Zachár Zsófit, akinek lovagi szolgálataimat akkoriban felajánlottam, de azóta sok idő telt már el.

Nem, nem látok ellentmondást abban, hogy lehettem 56-ban végzős óvodás, majd Eörsi Pistával együtt elsős, miközben öt 56-ban letartóztatták, talán a két Eörsi nem ugyanaz a személy, az egyik fikció, nyilván a börtönös, tán gínt a demokratikus ellenzék minden

alapot nélkülöző hőstörténeteinek egyikét leplezhetnék most le, nem is volt börtönben Eörsi, az is lehet, hogy nem is voltak börtönök akkoriban, nem tudom, ám egyben biztos vagyok, a kötet végén található utószó téved abban, hogy Eörsit a hébék és hóbák közé helyezi mint gyerekversíró, A KALAP ÉS A VILLAMOS címmel egy nagyszerű gyerekverskötetét ismerjük, az 1992-es könyvből elég csak a HALPAGÁR, a SZIGETORSZÁGI TRAGÉDIA, a KATICABOGARAMRÓL, A BÖLCS ÉS A GYÜMÖLCSÖR, a BUMBURI vagy magát a címadó A KALAP ÉS A VILLAMOS című verseket megemlíteni. („Fenn a létrán áll két angol / végzetük szörnyen lehangol. [...] // Fenn a létrán áll két skót / ma már mindakettő hótt [...] // Fenn a létrán áll két ír / ameddig csak állni bír [...] // Fenn a létrán áll két walesi / hogy ott majd két szívtart elszí [...] // Fenn a létrán áll két brit / felfordulnak egy kicsit”, hogy csak a kötetbe is beválogatott SZIGETORSZÁGI TRAGÉDIA-ból idézzek.)

Kérem, nem, nem tudom, hogyha mondjuk Parti Nagy Lajos hozna nekem egy bödön mézet, hogy külön említsem meg az ő MézElzátésBertamázst is megéneklő versét, akkor megtenném-e, nyilván ez attól is függne, milyen az a méz, de kérem, ez nem történt meg, sőt, HogyNeMondjaMackóiSzám: nem történt megkeresés, kérem a T. Bizottságot, hogy vádaskodásait egy brummadzányit fogja vissza. És nem, nem tudom, ki E&B, biztos a költő két műzsája, nem tudom, milyen kapcsolatban állnak, mikor találkoztak utoljára és hol, hogy fikció-e létük vagy valóságok-e, és nem, nem élünk oly kort, hogy ilyen kérdésekre válaszoljak, még ha tudnám sem.

Nem, kérem, semmilyen rendőrségi ügyem eleddig nem volt, előéletem büntetlen, igen, egyszer, első általános koromban egy rendőr vitt haza, mert elcsavarogtam, de ez egy alkalommal történt meg. És igen, mikor Budapestre jöttem, egy rendőr rokona, Kormos Áronné, Jolánka néni adott szállást nekem, Budapest, 1015, Málna utca 27., igen, épp a Medve utcai általános mellett, de nem, ez nem jelentette azt, hogy a rendőrség a szívesség miatt ellenszolgáltatást várt volna el, vagy ha várt is, meg nem kerestek. És nem, nem tudom, hogy Budapestre érve mért épp a rendőr bácsihoz fordultam, lehet, ma már így visszanevez ez furcsa, talán mert nem neveltek félelemre, a rendőrtől sem, vagy talán mert nemzöm úgy gondolta, lesz még olyan idő, hogy a rendőrök nem a KéremASzemélyiIgazolványokat! (hogy csak

a legkevesebbet említsem) rút papagájai lesznek, egyébként, megvallom, ott az erdőben mi nem sok rendőrállattal találkoztunk, nem tudtuk, hogy félni kell tőlük.

Hogy van-e valami elfogultsági tényező, ami befolyásolna, ha Önök megengednék, hogy írjak a könyvről? Jó, igaz: van. Természetszerűleg nagyon örülök, hogy medvetársaimról több ciklus emlékezik meg, hogy úgymond, divatban vagyunk mi mackók, és igen, persze, természetesen szívesebben olvasok olyan versgyűjteményt, amelyben a mackókról több szó esik, mint mondjuk a krumplibogarakról, bár ebben a kötetben a krumplibogarakról is esik szó. Jász Attila jó kis versében krumplibogárkalóznak csapnak össze a „*susztarbogarak matrózai-val*”, de vissza a medvékre, ha úgy tetszik, igen, örülök, ha medvetársaim egy könyvben felülreprezentáltak, és igen, boldoggá tesz, hogy szerepel a kötetben két szép régi TandoriMackó vers, hogy benne van Tóth Krisztina LondoniMackója, hogy megtudhatjuk, „*hol laknak az angyalok, / hogy a felhők közelről mily nagyok*”, Harcos Bálint is medvézik, sőt Nagy Medvézik is, hogy csak néhányat említsek a sok közül, bár nem tudom, talán szerénytelenségnek tűnik, de lehet-e minket felülreprezentálni?, szerintem ma az a közmegegyezés, hogy minket szeretnek, okkal-e, joggal-e, döntsék el maguk. („...A MEDVÉT LEHET SZERETNI” – csak idéztem, bocsi.) És igen, van még egy dolog, persze hogy különösen örülök, hogy én, magam is valahogy szerepelhetek a könyvben, hisz még mielőtt ezt maguk olvassák a fejemre, igen, tudomásom van arról, hogy például a NEMZETKÖZI MEDVEINDULÓ, Szabó T. Anna nagyszerű medvetréfája az én Nemzőatyám, nem a Papám, Mackor, hanem a Nemzőm, Kormos István nyolcvanadik születésnapjára íródott, a néhai, szép emlékű *uhu.hu* – hogy mi is volt ez, már édes mindegy, egy égi lap – Állatkertben rendezett Vackor-fesztiváljára készült, ahogy Borbély Szilárd Louf Milános verse is, ők lettek anno többek között a Vackor-díjasok is, hát persze, hogy ez kicsit befolyásol, de azért nem csak fénylő aranyból van ám a Vackor-hírnév, például, amikor Varró Dániel MESE című versében villanyvackort emleget: „*Van éppen villanyvackorom, / vallotta meg a medvehős szerényen*” – ilyenkor felhorgad bennem a büszkeség, VillanyVackor?!, de felháborodásomnak megálljt tudok parancsolni.

Nem, kérem, ebben a kérdésben nem jól értesültek, valóban először egy kicsit meghökentem a rózsaszín malac láttán a borítón, amint a fehér bugyis tündér beszélget a malacka (ő volna maga Szárnyati Géza?) tetején a mókusával, igen, elsőre nem igazán tetszett, talán épp a borítót nem kellett volna a Világos-kékRózsaszín gyerekszín-közhelyre tervezni, de aztán a könyvet lapozva nagyon jól sikerült oldalpárokat találtam, pl.: 6–7, 10–11, 14–15, 38–39, 51–52, 60–61, 86–87, 90–91, 106–107 – hogy csak a kedvenceimet említsem, de ahol egy elem túlságosan rátelepszik a lapra, például a 118. oldal nagy lila kakasa, ott megbomlik a szép egyensúly. Egyébként nagyon kényes ügy az illusztrációk ügye, ezt még egy xmedve is tudja, mert ha a régi nagy könyvillusztrációs nemzedéket nézzük, Reich Károlyt, Würtz Ádámot, Hincz Gyulát, Kass Jánost és Róna Emyt, aztán meg Réber Lászlót, és elnézést, ha valaki kimaradt, akkor lehet, nagyon magasra tesszük a mércét. Az ötvenes-hatvanas években (56-ban is, amikor medveségem belépett a KönyvVilágba), a magyar irodalom valószínűtlen mennyiségben és minőségben ontotta magából a szebbnél szebb gyerekirodalmi köteteket. A Reich Károly illusztrálta Móra-kötet, a SÉTÁLNI MEGY PANKA például bocsaimra mondom, nem kevesebb, mint 30 ezer példányban jelent meg 1960-ban a Móra Kiadónál, Karinthy: TANÁR ÚR KÉREM-jének gyerekváltozata pedig 35 100 példányban került a polcokra 1964-ben, de a Hincz Gyula illusztrálta, évszámmelegjelölés nélkül megjelent Weöres Sándor-kötet, a BÓBITA is mai szemmel nézve meghökentető példányszámban lett mézvaló: 15 ezer példányban. Egyébként jómagam először Szántó Piroska illusztrációjával kerülhettem a boltokba, még „világot” is először az ő rajzaival láttam, aztán a jó Reich Károly bácsi átvett, s az első bébe már az ő keze kísért, s aztán csak ezután, mikor egy kötetben jelentek meg kalandjaim, rajzolta végig minden mesém. Nem medvemorgás, de aki ezt a kötetet kezébe veszi, vajon van-e kedve aztán Keresztes Dóra nem csúnya, de hát összehasonlíthatatlanul színvonalatalanabb illusztrációit nézegetni? S mért, hogy kiadóm, az Osiris így adott ki? Kényszerűség? Nem tudtak meg egyezni? De a másik oldalról viszont (mi medvék mindennek megnézzük a másik oldalát is), szabad-e egy, akár egyetlen rossz szót szól-

nunk Keresztes Dóráról vagy Takács Mari egyes oldalairól, amikor azt látjuk lépten-nyomon, hogy a gyerekkönyvekre rátették nagy, minden jó ízlést lesöpörő mancsukat a GyerekÍzléstRontóSzellemeK, a füzesi, radványi CukorErdőbe csalogató Zsuzsák? Alig lehet kikanzalazni a műveket Füzesi Zsuzsa vagy Radványi Zsuzsa szirupjából, s vannak olyan könyvek, amelyeket igen nehéz más illusztrációval beszerezni, ilyen például mondókakincsünk vagy Zelk Zoltánnak a három fondorlatos nyula (A HÁROM NYÚL benne van a Móra Kiadó: TÚL A HEGYEN, TÚL A RÉTEN című könyvében, csak az téphetős könyv, sajnos).

Nem, kérem, nem tudok választ adni, hogy igaz-e a pletyka, miszerint Nemzőatyám, Kormos szedte volna versebe Fazekas Annának: ÖREG NÉNE ÖZIKÉJÉ-L. Mondjuk, ha összevetjük az ÖREG NÉNÉ-T Fazekas többi versével, például a Rákosi Mátyás 60. születésnapját köszöntő vékonyka könyvecske medvehúsrágós rigmusaival, akkor hajlamos vagyok magam is elhinni ezt a kósza pletykát, tán kérdezzék meg a Minden TudóRézPali bácsitól, ő biztos elmondja (vagy épp nem lesz kedve, és nem mondja el – erre azért készüljenek fel), ám Kormos-Atyám nem osztotta meg velem, mikor mit csinál, talán ez jobb is így... annyit segíthetek, hogy ebből a szép Rákosi-csodából idézek a T. Bizottságnak egy kicsinyzép szakaszt: „*Hazamentek a gyerekek, / Fehér ágyban szenderegnek, / Mosolyognak, azt álmodják, / Hogy Rákosi kezét fogják.*”

Nem, kérem, nem mondtam azt, hogy Varró Dánielnek a FRISS TINTÁ!-ban közölt BUSZVEZETŐK című verse jobb volna Nemes Nagy Ágnes villamosvárásra és piros autóra írt verseinél (ÁLLDIGA, PIROS AUTÓ), csak azt mondtam, hogy akkor most van egy legalább olyan jó buszvárós versünk is, a BKV-nak újabb váróvers-segély érkezett, bizonyítékul ide is idézem: „*A buszvezetők mind mogoróvá, / odacsukják az utasok orrát. / Ahogy az orrok ellilulnak / a buszvezetők felvidulnak.*”

Nem, azt sem mondtam, hogy ne volna helyes a halált gyerekversben megénekelni, csak azt állítottam, hogy a halál mint gyermekvers-téma nem ma hullott le a barlangfalvédőről, gondoljunk csak Zelk Zoltán: BÉKABÁNAT-ára. „*Ha elvisz a hosszúcsőrű / halál majd engemet / a lelkem is éhen száll / a tó felett, tó felett...*”

Nem, kérem, ha ezt is így előre meg kell val-lani, akkor igen, nagyszerűnek tartom a válo-

gatást, mért, ha nem, akkor nem írhatnék ró-la?, vagy mi ez a kérdés?!, mindegy, válaszolok, vannak versek persze, amelyek nem annyira jók, de hát hogy ne lennének, s olyanok is, amelyek nem az én ízlésem szerint valók, med-veízlés, rá se rántsanak, például igen nehezen viselem az úgynevezett svéd gyerekverseket, svéd csepp, svéd csavar, svédasztal, svéd gye-rekvers, édes svédes, nem zene medvefüleim-nek az okoskodás, de lehet, hogy van ember-gyereK, aki ezt szereti, bár szerintem magá-nyos vállalkozás, nehéz felolvasni, nehéz visz-szaidézni, sebj. Csekély medveségem szerint például Lackfi Jánosnak a százötven kilós sós-zsák hisztiről szóló verse (DOROTTYA LEGYŐZI A HISZTIT) sokkal beleélhetőbb, mint ugyanez svédben. És igen, nem értem, miért hasonlít-ják ezt a könyvet lépten-nyomon a CINI-CINI MUZSIKÁ-HOZ, a válogatásnak már az alapja is más, de erről majd máskor szeretnék szólni, már ha egyáltalán, ugye. És újra igen, mackó-ságom szerint néhány vers más környezetben, nem gyerekverskörnyezetben jobban érvénye-sülhetne, medveségem szerint nem igazán ta-lálja meg ebben a válogatásban a helyét pél-dául Schein Gábor hét hala vagy Visky András égre csillagot ragasztó verse. És még egyszer igen, van, amit nehéz elfogadnom, mert ér-tem, hogy kortárs szerepelhetett csak a kötet-ben, például Orbán Ottó már éppen sajnos nem volt kortárs, mikor a könyvet szerkesztet-ték, pedig RUGDALÓDZÓ GOMBÓC ESZTER-T bírják ám a bocsok, és azt is értem, hogy Beney Zsu-zsát és Takács Zsuzsát például kevesen ismerik mint gyerekversköltőket, pedig jók, de azt vi-szont egyszerűen furcsállom, hogy maradha-tott ki Kiss Anna. Hát senki nem emlékszik a VÁSÁRBA HÍVOGATÓ-RA, A SZENT SKAPULÁRÉ-RA MEG A CUKROSVÍZ EPÉJŰ KIRÁLY-RA, A HASZKOVÓI CSÜCSŰ BÉG LEVELÉ-RE PADLIZSÁN PASÁHOZ vagy a HÍRHRAN-GOK-RA? Hát el lehetett feledni Cipriánt, a ró-kát? Meg a szabóját Kőpecen, meg a boltost is Kőpecen, meg a gombkötőt Kőpecen meg a paszomántost?

Nem, kérem, teljesen jól vagyok, semmi ba-ja az epémnek, hogy ne mondjam semmiféle egészségügyi problémám nincs, ami volt, azt a nagyszerű és felejthetetlen Schindler Doktor orvosolta, tán emlékeznek.

Igen, jól hallották, nagyon örvendek, hogy az ifjú költőnemzedék JEROMOS kollégámról, A REMETERÁK-TÓL nem felejtkezett meg, s az is málnaörömmel tölt el, hogy a probléma, amely

az őt megéneklő versben még mint égető fájdalom lépett elő, mára már mintha megszűnni látszana: „*Jaj nekem – szól – siralom! / Elvesztett a kalapom. / Így a fejem alaktalan, / nem élhetek kalaptalan.*” Így kesereg Nemes Nagy Ágnes Jeromost megéneklő versében a medúza. Szabó T. Anna KALAPÁCS-DAL-ából viszont úgy tűnik, mintha a kalap iránti eszelős vágy korunkra már ha nehezen is, de csillapodna: „*Akkor inkább úgy döntök, hogy / kalaptalan maradok.*” (Vajon a KALAPÁCS-DAL-ban a „*Sose láttak kalapot?!*” csak az én medvekokomban idézi fel Móricz Zsigmond Mehemedjét, azt a marhát, aki sose látott tehenet?)

Hogy Vackorságom nem részrehajló-e, ha Jeromos kollégám és az ő testvérei és Tenge-recki kollégám és az ő rokonai mellett nem említ meg más Nagy GyerekVersRokonságot? Kérem, nem felejtettem őket el, viszont direkt nem szólok róluk, szeretném ezzel felhívni a figyelmet arra, ha egy költő/író kiadását így vagy úgy akadályozzák vagy megnehezítik a jogutódok, akkor nem egy (vagy több) kötetet tesznek ezzel értékteleenebbé, hanem egyszerűen bizonyos időre kirekesztik azt a szerzőt az irodalom táncából, s például elképzelhető, hogy olyan fafejű mackó vagyok, hogy mikor beleszimatolok a FRISS TINTÁ!-ba, hogy milyen emberszagnyomokat idéznek fel a versek, olyan válogatással próbálom összehasonlítani őket, amelyből ez a NagyVersRokonság már kimarad, aztán jön egy másik medve, ő az én írásmatom nézve úgy hiszi, az a bizonyos vers-nemzettség nem diferál, hisz nincs említve s így tovább, csak ezt akartam fakobakommal említeni, és dehogy utaltam ezzel konkrét nevek-re, még pört hoznék szegény fejemre, semmi konkrét, csak ÁltalánosEszembeJutottEzIs...

Igen, úgy hiszem, sőt!, hogy egyébként a gyerekköltészet kicsinyt megváltozott, arra legyen bizonyosság a T. Bizottság előtt Szabó T. Anna egyik kötetbeli verse, a KÉZMOSÓ-VERS: „*Cuk-ros, ra-ga-csos, ta-pa-dós, ma-sza-tos / ez a kicsi tappancs. / Hozd hát ide most, nos hát, gyere, mosd / adom is a szappant*” – összevetve egy XIX. század eleji szerző, Varga Péter hasonló tárgyú ÖLTÖZKÖDÉS-NÉL című versével: „*Felöltözöm én tisztán / Trillarum bum. / Nem maradok én rondán / Trillaarum bum. / Mert szeretik a tisztát, / De utálják a rondát, / Trillaarum, trillaarum / Trillarum bum, bum, bum. // Megmosdom én egészen, / Trillarum bum. / Nem csak olyan kényesen, / Trillaarum bum. / Úgy jó, ha a víz hideg, / Úgy nem le-*

szek én beteg, / Trillaarum, trillarum / Trillarum bum, bum, bum.” Meg nézzük csak meg azt is, hogyan old meg egy régi keletű problémát egy mai költő, szintén a kötetben. A régi, Literati Madi János, imígyen dörög A CSINOSSÁGRÓL: „*Béfont, s megköttetett, / Nem szélnek eresztett / Hajjat viselni csinos. / Az is megsimitott, / Fésűvel tisztított, / Ne légyen pedig boglyos, / Benne serkét, tollat, / Szőke bogarakat, / Tartani gyalázatos.*” Mit mond erre a mai bocsoknak a mai költő, Kukorelly Endre? „*Hajmosás lesz, akkor legyen, beküldöm a hajam a furdőszobába, tessék. / Lássék. / Mossák.*”

Igen, ezt is jól hallották, morogtam egy vers-re, Maguk minden dörögésemről tudnak?, akkor minek a bizottsági meghallgatás?, mind-egy, szóval igen, nem értem, s engedtesseék meg, hogy megkérjdem (költő maradjon ezúttal homályban), mit jelent a sor: „*Finom ez a kakaó, / te Péter! / Nem kell hozzá semmilyen / katéter*” – ez az úgynevezett rímkényszer? Vagy kényszeredett rím? S ha megkérdi az én bocsom, hogy mi a csuduskát jelent ez a szó, és főképp mit keres itt, akkor mit kéne mondanom? Persze, ha az egész vers abszurdba csúszna, teljesen rendben volna, de nem, nincs itt semmi abszurd se előtte, se utána. S még ő írja, hogy rontom bontom, hát én meg, hogy: „*kutya brumma*” – ahogy Mackor Jóapám dörögött volt.

Igen, vannak abszurdból is persze nagyon jó versek a kötetben, Magyar László András tudós majmáról szölvérsét hadd idézzem, tudni való, hogy tudós majom mindent fel szeretne jegyezni a gepárdról, de a tudomány áldozatokat követel (hüpp) vagy épp halhatatlanná tesz (hüpphüpp): „*Mi történt? Nos hát: kis zavar. / Majmunk kiműl. Sebaj, notesz / van nála, jegyzi is hamar: / »Gepárd. Vádállat. Majmot esz.«*”

Bocs, most jött egy sms Réz Pali bácsitól, hogy mindenképp említsem meg Varga Katalint mint kár, hogy elfeledtem gyerekkerselőt, tényleg, a SÁRKÁNYBÁNAT-ra meg a HIRDETÉS-re milyen jó emlékezni!, egy másik sms azt izeni, hogy a gyerekkers történetét a kezdetektől GYERMEKVERSEK-CSIBERÉBI címmel összeválogatták (Unikornis, 2001), elég érdekes, és igen, a szerkesztője személyétől még lehet jó, bár én őt nem ismerem. Egy harmadik meg azt írja, hogy a CINI-CINI az 1943-as VERSEK KÖNYVÉ-nek szerkesztését veszi, s formálja át, a TINTÁ-nak ehhez semmi köze, bocs most már ki is kapcsolom, medvekitérő volt.

Jól hallották, persze, igen, dörögöm, az

állatok megéneklésében is szépen haladt a gyerekverstörténelem, az első magyar gyerekversgyűjteményünk, Bezerédj Amália: FLÓRI KÖNYVE (1840), mely külön ciklust szentel az állatok bemutatásának, így dalol például a PINTYÓKÉ-ről: „*Én kis pinytőke vagyok / Hernyókat, bármily nagyok, / Eltiszítok, s férgeket, – / Tudok is szép éneket.*” Így huhozza a BAGOLY-t: „*Szegény bagoly nappal vak, / Dúlt falak közt fészket rak; / De éjjel lát zöld szemem, / Egeret fogok s eszem.*” S így ugrabugrál a vers ágain a MÓKUS-ról: „*Füрге mókus az erdőben / Szökik ágról ágra, / Ha megfogod, s haza viszed / Szokik kalitkába; / Táncol, ha mogorót kap, / De vigyázz, mert megharap.*” S sorolhatnánk a hasznos tudnivalókkal s olykor poétikai elemekkel is (közöls, narrációs váltás) megpakolt versekhez. S hogy innen hová jutottunk? Hát... Ugye ott volt a fent idézett MAJOM című vers, melyből a gepárd minden napjairól tájékozódhattunk. Tóth Krisztina a véznaújú makit mutatja be egy örökbecsűjében: „*Mindig sötétben mozog a véznaújú / mert a homályban mászni oly jó / a napra ellenben sose jönne ki, / éjjeli állat, a fény nem jó neki*”, Gryllus Vilmos a KÁRÓKATONA bemutatásával remekel: „*Kerül itt minden, hogyha akarom, / de ha csak a parton a hasamat vakarom, / nem lesz más, mint karcsú alakom*”, s folytatom Kovács András Ferenc: EGY PETTYES PETYMEG című tudományos igényű leírásával...

Igen, kérem, én is olvastam a petymegről a hírt, miszerint: „*Hetven évvel az első nyomok után a jól rejtőző ragadozót végre sikerült lefényképezni. Az egy méter hosszú húsevő emlős a mongúzok családjába tartozik. A képet egy rejtett kamerás csapda készítette a tanzániai Udzungwa Mountains nemzeti park keleti felében*” – épp egy rovatban a FELTÁMADT A LORD HOWE-SZIGETI BOTSÁSKA című és a KIHALHATNAK A FÉRFIAK című cikkel, ez utóbira még majd a vombat bemutatásakor kitérnék, igen, tényleg szép állat a petymeg (lásd még erről a témáról Vartó Dániel: BADAR ÁLATHATÁROZÓ-ját, úgy mint szépállatakródkodil, szépállatazebra, szépállatahódkpatkány, szépállatapocok, szépállatazoroslán, szépállatapan-da), de kérem, akkor sem hiszem el, hogy jobban le tudják majd írni ezt a sejtelmes állatot, mint ahogy azt olvashatjuk Kovács András Ferenc versében: „*Szóval, ott a hegy megett / láttam egy bölcs petymeget. / Pöszmögött és püsmögött, / pötyögött, sőt: petymegett / ott a messzi hegy megett. / Afrikában? / Indiában? / Kérem, az már egyre megy!*

/ Szóval, ott a hegy megett / láttam én a petymeget: / számolgatta saját hátán / foltjait s a pettyeket.”

És még mielőtt a vombatról a T. Bizottság elé tárnám előtárnivalómat, hadd örvendeznék azon a tényen is, hogy az Északsark is újabb fényt kapott e gyűjteményben, ugye korábban Zelk Zoltán VERS-E A KÉT FÓKÁRÓL mutatata be legigazabbul ezt a kevésé feltárt területet: „*Északsarki cukrászdában, / ami éjjel-nappal zárva, / minden reggel s délután / beállít egy főka-fíú / és vele egy főkalány. / Mit esznek a főkák? / Jégből süített tortát! / Hóból főzött kakaó: / az is csak a mindig zárva / Északsarki cukrászdába' kapható!*” Most pedig Kovács András Ferenc rettenetes félelmetességgel vetíti elénk a rozmarélet dermesztő oldalait: „*Morcos idő viharoz már, / reszket a jégen a rozmár; / zúzmarafény agyarán, / míg magyaráz magyarán: / 'Brrr... // Morcos idő viharoz már; / én vagyok itten a Rozmár; / ülök az Északi-sarkon, / vízbe fityeg le a farkom. / Brrr...*” Egyébként felhívnam a T. Bizottság figyelmét, hogy a továbbiakban ez a vers filozófiai mélységekig hatol. „*Mért vagyok én ez a Rozmár? / Morcos idő viharoz már; / ülök az Északi-sarkon, / vízbe hanyatlik a farkom. / Brrr... // Mért vagyok épp ez a Rozmár? / Fázom az Északi-sarkon, / morcos idő viharoz már; / vízbe fagy egyszer a farkom. / Brrr...*” Óh, kárhozat, hogy szegény Rozmár született helyretolni azt!

S hogy mi jut eszembe a vombatról?, hát egyrészt az, hogy egy ilyen tudós verseket is közlő kötethez azért jó, ha előtanulmányokat folytatunk, mielőtt ott állunk a felolvasás közepén a nagy fejkargatásban, hogy mi is az a rozsomák, a mara vagy ez a bizonyos vombat. Szerény medveségem a TERMÉSZET CSODÁI című 11 füzetes kiadványt szokta ilyenkor segítségül hívni, és hát nem tudom, nem akarnék én a költészettel vitatkozni, de ilyen rossz hírbe hozni egy állatot: „*Hogyha jó a vombat / az ember mit mondhat? / a vombat külsején / kevés dolog ronthat.*” Szerintem csinos. És ugyan erszenyes, de mintha nem patkány volna. És nem csak azért jutott eszembe a KIHALHATNAK A FÉRFIAK című cikkről, mert ez a lény is kihalófélben van, hanem mert a TERMÉSZET CSODÁI (klubtagoknak csak TeCso) így ír róla: „*A nőstény csupán egyetlen fiat ellik*” – s még beszélnek itt a hímek kipuuszulásáról... Igaz, hogy a későbbiekben mi lesz, azt nem tudjuk, nyilván a következő vombatgeneráció klónoztatja magát. Ami viszont biztos, s a TeCso sem említ e kérdésben mást:

a kérdésben? Hogy ez is próba, mit tudok felidézni? Rendszerben, kicsit tán sokat kell biciklizni, hogy az ember / a medve leírhasson valamit, de valamit valamiért, és semmi Mindegyért Részben vagy *Semmiért Egészen!*, de amit fentebb, azokat még egyszer nem sorolom. „*A madarak kiröppentek, / na, én ennek nem örvendek*” (Varró Dániel), „*Itt a híres varázsló / Szeme tüzes parázsló*” (Jónás Tamás), „*Bárcsak akadna / jó úti cél! / sóhajt a kócos / körüti szél*” (Kántor Péter), „*Pénzért örlök csüttörtököt, / lepotyog a péntek, / látam éjjel két ördögöt, / fűvön heverészték*” (Vörös István), „*Vakondok úr szól így kopott nevéhez: / »Becsüld amid van, más sorsot ne éhez!*»” (Magyar László András), „*Szörnyű a lét, ha mozgalmal, / borznak a munka borzalmas!*” (Gryllus Vilmos), „*»cápa cápa mit csinálsz? / olyat kapsz hogy becínálsz!« / delfin úrfi odacsap / leröpi a kalapcsat // [...] »cápa cápa pióca! / hej te gyilkos galóca! / oda-adnám – de miért / országom egy kifliért?«*” (Szilágyi Ákos), „*családun xerete talapú*” (Kukorelly Endre), nem feledem Kiss Ottó Máriaós versét sem, de azt már ismerttetett svédes okok miatt nem tudom idézni, azt viszont igen, hogy „*szeccsziós egy gyerek vagy*” (Tolnai Ottó), „*Különös állat. / A vége a feje. / A dereka a sarka. / A teteje / az eleje // Sose bírtam vele*” (Bella István zoknira írott verse), „*ahogy tilos: / hangoskonni, hallgatni, / okoskonni, nevetni, / tilos itten örülni és szeretni*” (Zalán Tibor tilalmi, ezek egyébként szépen visszautalnak a gyerekvers történetének korai szakaszára, a tanítóversekre, amelyekben csak úgy hemzsegett a sok TilosTilosTilos), „*Kíváncsi gyerek volt Péterke, / Bedugta orrát az ételbe. / Kiszólt a galuska: / »Megrúglak, Petyuska!« / S Péterke elszállt az éterbe*” (Varró Dániel abszurd limerikje), „*Belenéztem anyukám..... szatyorába. / Azt reméltem, akadok..... szotyolára*” (Jónás Tamás), „*Tökba bújt hal a titok. / Minden tokban újabb tok, / Hiába kopogtattok!*” (Szilágyi Ákos egy gyöngyszeme, ő biztos gyöngytyükszemet írta, de ezek a sorok bizony mélybe fúrják magukat.), „*Utazik a vonaton két cet... – tessék mondani, felhallatszik?*” (Szilágyi Ákos, ezúttal a trefás kedvű.), „*Mert tudnak lépni egyszerre, / meg fürdeni a tengerbe*” (Borbély Szilárd katonás verse, de bolond világ!, ezek a katonák nem rétesre gyúrnak, hanem krémesre, egyébként gyönyörű katonák, bár itt az oldalpár medveszívemnek nem kedves, de a katonák!), ír nek még Varró Dániel csodás MESÉ-jéről s a sorról: „*Világszépbauszú macskagrófkisasszony, / halálosan beléd szerettem asszem.*” Meg Eörsi ör-

dögfiókájáról, „*Rossz az ördög, hogyha jó!*”, meg Kovács András Ferenc VILÁGJÁRÓ MALACIKÁ-járól: „*Hírlik, úri malacként ért / Peruba és Laoszba, / mert előbb a pantallóját, / s a csülkét is lemosta. // Mondják, váltig hivatkozott / holmi Verne Gyulára, / s Egyiptomban föl-fölmászált / három ernyedt gúlára*” – ez utóbbiról már azért is ír nek sokat, mert Tamkó Sirató felejthetetlen Tengerecki Pálját idézi fel, s ír nek persze HÖSÜNK: KIS SÜN-ről is, Szilágyi Ákos szüleményéről, nem hagyám ki Kemény István HAJNAL-át meg Varró Dániel SZÖSZ NÉNÉ-jét, s nem felejtkeznek el Barak László sorairól sem, miszerint: „*De sokan vagytok, két embergyerek!*”, és még arról is szót ejtenék...

Hogy micsoda? Hogy vége a meghallgatásnak? De hát annyi mindent mondanék még, s most „*kész, vége. Meghajlás, pukedli, taps?*”, na ne!, és írhatok róla?, hogy majd értesítenek?, de kérem, én már medve létemre álomban ezeregy egymással és mondatokkal játszó macska voltam, annyira szeretném leírni, mi tesz nek?, hogy??!!!, hát mancsaimra, ezt azért már nem hagyom, Maga meg mit jegyzetelget még itt?!, MagaSarokbanMebúvóSzavátSemVenniMegtettesültSzorgalom?!, marsoljon gyorsan ki, vagy maga is a bizottság? hogy hívják magát?, *Ambrus Judit?*, sipirci!, na, lesz már válasz, nIiiiiIIIIiiIIiiiiiiiiiiiiiiiiiiiiiiiiiiiiiiiiiiiiinc?, vigyázzanak, az én ereimben nem spenót vándorog!, ez nnnnnnnneeeeeeeeeemmm viselk

ISTEN HOZOTT – AMÚGY KI VAGY?

*Grecsó Krisztián: Isten hozott
Magvető, 2005. 319 oldal, 2690 Ft*

Grecsó Krisztián első regényét a mű címének szellemében fogadta az olvasóközönség. A legolvasottabb magyar magazin újságírója jószívvvel ajánlja a könyvet, ebben a találásban Grecsó mintegy a fiatal magyar irodalom megtestesítője, akinek műve az irodalmi érték mellett még akár bestsellernek is tekinthető. A *Jelenkorban* Szilágyi Zsófia mélyenszántó tanulmányában az ISTEN HOZOTT-at Móricz Zsigmond ÉLETEM REGÉNYÉ-nek az újraolvasásaként ajánlja fel. Ezek az egymástól lényegesen eltérő moz-

zanatok ugyanarról a regényről szólnak. „Isten hozott! Örülök, hogy itt vagy!” – mondja a regény első kritikusa, Károlyi Csaba. Látszik, hogy várta ezt a könyvet, hisz várható volt az érkezése. Előző könyve, a PLETYKAANYU Grecsó nevét ismertté tette, még televíziós műsorok is foglalkoztak a könyv utóéletével, egy nem éppen meghitt hermeneutikai helyzet alakult ki a szerző és a befogadók között: saját magukkal megesezt történeteiket a szegváriak magukra olvasták. Egy jól megírt, mi több, emlékezetes elbeszéléskötet után regényt kell írni. A regényírás a magyar irodalomban a bérmálás, illetve az ISTEN HOZOTT esetében nyugodtan írhatjuk, a *bár micva* rituáléja – a regény megírásától kezdve számít felnőttnek az író. Onnan kezdve integrálható az irodalmi hagyományba, hasonlítható más életművekhez, helyezhető el a kánonban. De ahogy a regényben(?) a főhős Gallér Gergely árva, úgy a könyv műfaját illetően is el lehet bizonytalanodni, hogy az-e, aminek látszik, vagy aminek látni akarjuk. Regény-e az ISTEN HOZOTT? Bazsányi Sándor EX LIBRIS-ében „*mozaikos világrajzolat*”-nak nevezi a művet, amely formájában hasonlatos a „pályakezdő” Mikszáth JÓ PALÓCOK-jához vagy Bodor Ádám SINISTRA KÖRZET-éhez (ÉS, 2005/47.). Mikszáth és Bodor művének – néminemű egyszerűsítéssel élve – a táj, a körzet, a régió, a közeg a szövegszervező elve, az, hogy ugyanabban a térben történnek a dolgok. (Ezzel az egyenműsítéssel az idő problematikáját éppen hogy nem lehet zárójelbe tenni. Miképp Bodor könyvében az idő látszólagos kiiktathatósága, felfüggeszthetősége állandó feszültség, úgy az ISTEN HOZOTT ideje[i] is majd külön bekezdést érdemelnek.) A regény történetét, pontosabban a hét évvel ezelőtti történet elbeszélését egy kikényszerített emlékezőhelyzet indítja el. A főhóst, Gallér Gergelyt 1990. március 12-én, születése és neve napján (ez az egyidejűség, hogy a születéshez képest lehet csak neve, az árvaság szép metaforája) felhívja egykori barátja telefonon, hogy menjen vissza a falujukba, mert miután feloszlott a téesz, el lehet olvasni a Klein-naplót. Azt a rejtélyes szöveget, amely nem lehet tudni, valójában hogyan, mintegy véletlenül született meg. Ebből a szempontból az árva Gallér Gergely és a Klein-napló nagyon is hasonlít egymáshoz. Hogy a hasonlóság honnan ered, a regény végén kiderül. Elöljáróban annyit, hogy minden

rejtélyt egy anya szült. Miközben Gallér Gergely hazautazik a faluba, „*az emlékezés nyálkás és fájdalmas folyama*” (11.) során felidézti és végigmeséli, újraéli a regény történetét. Az elbeszélő önbeteljesítő kijelentése: „*Szűjjel fogok szedni mindent, apróra, a nagy egészből rengeteg szálkányi, egymásnak ellentmondó részlet lesz. Táj lesz újra...*” (11–12.) akár a regény ellenében, a nagy egészsel szemben, a tájszerű novellaciklus műfaji leírásaként is olvasható. Egyfelől a történet egyneműsége, a szerkezet koherenciája, a jellemek sokfélesége, a motívumok tagoltsága valódi regénnyé teszi az ISTEN HOZOTT-at, ugyanakkor a történetek egymástól külön állva is megállják a helyüket, és a körszerűség éppen ezzel a ciklikusságot is jelentheti. Az ISTEN HOZOTT árva regénynek is nevezhető: az árvaságot nem tartalmi értelmében, hanem poétikai jelentésében értjük: hiányzik az egész centrumából valamilyen epikus mag, összetartó anyag, amihez képest a szöveg regény lehetne. De ez sem feltétlenül igaz. Talán nem szerencsés állandóan allegóriaként olvasni a regény egyegy motívumát, de ami a regényben Franczek Gyulával esik meg, szinte az árvaság megfordításaként, aki annak ellenére (vagy azzal együtt), hogy urológiai vizsgálatok által bizonyítottan steril, utódot, utódokat nemz. Valahogy ilyen ez a regény is. Van, mégis van. És ez a lényeg.

Bazsányi tipológiájából a pályakezdés retorikája is termékeny felvetés lehet: bemutatkozásakor a szerző azt mutatja be, azt adja tovább, ami az övé, de legalábbis ami az övé volt. Ami az övé lehetett, amíg meg nem írta és ezzel el nem vesztette. Ahogy Szilágyi Zsófia írja: Grecsó otthagya a falut. Ebből a szempontból az ISTEN HOZOTT ugyanabban a mozdulatban Isten hozzád, Isten veled is. Grecsó sokkal inkább a faluval szemben ír, semmint a faluból, akárcsak Móricz – ahogy erre Szilágyi is felhívja a figyelmet. Ennek a jelentékeny különbségnek a figyelembe nem vétele az urbánus magyar irodalmi gondolkodás igazi provincializmusa: ahelyett, hogy felülírná a sztereotípiákat, új köntösben igyekszik átmenteni azokat. Csakhogy Grecsó alkata elegánsan és egyszerűen visszaautasítja az előre csomagolt és leosztott szerepeket.

Írói nyelve, motívumkezelése sokkal áttettelebb, reflektáltabb, irodalmbibb, mint elsőre tűnik. Például maga a Klein Ede Egylet is „A

PÁL UTCAI FIÚK című regény kései bűvöletében” szü-
letett. (18.) Az árva Gallér Gergely és Gallér
Eszter, akik árvaságuk ellenére avagy éppen
árvaságuk miatt egymás testvérei, az apátlanul
felcseperedő Beregi András (a továbbiakban:
Bece) és a külön nagybátyjánál élő külön
Metz Dezső egyfajta irodalmi valóságban él.
Idegenségüket leplezve egy mitikus világot épí-
tenek, mesélnek maguk köré. Elemei az ÓTES-
TAMENTUM és az ÚJSZÖVEVSÉG könyveiből a KAB-
BALA gondolatvilágából és népi hiedelmekből,
helyi babonákból, megmagyarázhatatlan rej-
télyekből és a közelmúlt konkrét történelmi
traumáiból (a teljesen alaptalan vérvád Klein
Ede ellen 1948-ban) együttesen tevődnek ösz-
sze. Ez a mondakör annyira sokszínű és válto-
zatos, annyira váratlan tagokból áll egybe, hogy
eklektikussága egyáltalán nem zavaró.

Ennek a felfokozott hiperliteralizáltságnak
remekbe szabott példája, hogy amikor Metz
Dezső Orosházára tart a vonattal, Szentetor-
nya községénél, ahol Justh Zsigmond paraszt-
színháza működött, egy majorságbeli szellem-
mel találkozik, aki megszólítja. „*Azt mondta, bog-
lyarakás közben Plautus- és Molière-monológokat
szavaltak az alföldi parasztlak, és porzott az irtóza-
tos saller, ha a legény aratás közben Shakespeare-t
tévesztett.*” (78.) Az ehhez hasonló délibábos je-
lenetekben a valóság versus fikció nem túl iz-
galmas oppozíciója helyett szóba kerül a kitalá-
lt, mert fikcionált valóság viszonya a valódi
valósághoz. Ahogy ugyanez a szellem mondja
feje tetejére állított platonizmussal: „*mert csak a
megírt létezik, a valóságban nincsen semmi*”. (79.)
Ugyanez a szentencia másutt valamivel modo-
rosabban hangzik a maga mívesre csiszolt ki-
azmus alakzatával: „*Minden meg van írva, illet-
ve az létezik, ami írva van, és amiatt, mert meg van
írva.*” (157.) Itt a reflexív meglátás már-már a
saját farkába harap, magához nyúl. Erre a fé-
lig-meddig kettősségre épülnek a regény hely-
színei is: Orosháza, Szeged igazi neve mellett
Sáraság, Feketeváros és az evangélikus Tótvá-
ros kitalált helységnév, de nagyon egyszerű-
en működő megoldó kulccsal lefordíthatjuk e
helységeket úgymint: Szegvár, Csongrád, Bé-
készsaba. A katolikus Sárasággal szemben re-
formátusok lakta „*szenteskedő város*” neve pedig
szó szerint magáért beszél: Szentes. Az adott
régioi belső tagolódását mutatja, hogy a tele-
pülések vallási-kulturális vonatkozásban külön-
bözthetők meg, azaz saját magukat így kü-

lönböztetik meg. Ebben a világérzékelésben
a vidék az, ami kívül van a szülőfalun. Maga a
„szülőfalu” figurája is automatikusan az árva-
ság metaforája: Gallér Gergelyt valójában a fa-
lu (történelme, nyelve, mitológiája) hozza vi-
lágra. És aztán a falu kergeti el, hogy újra ha-
zatérjen, ha ugyan hazatérhet. Gallér Gergely
arc nélküli elbeszélő, miközben ő lát minden-
kit, őt nem látja senki. Miközben minden tör-
ténetet ő elevenít fel, ő mesél el, őt senki sem
hozza szóba. Mert a szó nincsen másnál, csak-
is őnála. Még maga a Klein-napló szövege is
csak az ő elbeszélésén keresztül jelenik meg.
Nincsen teste, de van szava. Pontosabban csak
szava van, története van, de élete nincs. Mivel
árva – így nincsen családja, családragénye, visz-
szaolvasható múltja. Azzal, hogy a könyv népe-
vel azonosítja magát, múltat is talál magának.
Más kérdés, hogy a regényben a zsidó az ide-
gen metaforája.

A regényben többféle időszemlélet ütközik,
de mindenképpen találkozik egymással. Gal-
lér Gergely keresztneve eleve az idő tagolásá-
nak, az időfolyam felosztásának a lehetséges
jelölője. Az idő értelmezhetőségének feszült-
ségét a regény mottói előkészítik: „*A földműves
élete rövid, mint a gazdasági év. A tavasz már ki-
mossa az emlékezetből a telet, a tavaszt a nyár. A fa-
lu kis házaiban nem marad jel, hír, emlék azokról,
akik elébb lakták*” – Móricz Zsigmond. A másik
mondat Krúdy Gyuláé: „*...nem vagyunk mások,
mint folytatásai a régi időnek, a lábnymok tovább-
mennek ugyanazon az úton, jó szem kell hozzá, hogy
megláthassa valaki, hol végződik az egyik nemzedék
lábnyma és hol folytatódik az új nemzedéké*”. A két
szöveg jelentéstani ellentmondása már-már
gyanúsán egyértelmű: nincsen jel, vagy van jel.
Az ISTEN HOZOTT nyomkeresőinek kétségkívül
jó szemük van, és talán azért is tudják meglát-
ni a nyomokat, mert ők árvaságuk folytán nem
tartoznak egyik nemzedékhez sem; eleve kí-
vülről (és közben mégis belülről) próbálják *nyo-
mon követni* a dolgokat. Talán a két mottó még
továbbolvasható lehet egy prózaretorikai al-
legorikus szerkezetben: Móricz a regény, a to-
tális világleírás, Krúdy pedig a novella, a rész-
letek mágiájának a metaforája – de az ilyen
behelyettesítések éppen a mottók nyitott ele-
venségét tennék zárójelbe. (Az mindenesetre
megállapítható, hogy Grecsónak, mint próza-
írónak, jó szeme van az irodalmi hagyomány-
hoz, a könyv tele van finoman beleszótt vagy

épp hogy csak játékba lendített utalással. Nem dialektusban vagy egzotikusnak ható tájzólásban ír.)

A regényben létezik egyfelől a *faluidő*: „Sáraságban erősebben és mélyebben történnek a dolgok”. Ez Sáraság belső ideje, amely független a külső időtől. Mitikus jelleggel bír, ebben az idődimenzióban egyenes, folyamatos, folytatógagos kapcsolat van a BIBLIA ideje és Sáraság jelene között.

Aztán van egyszerre lineáris és ciklikus elbeszélte *életidő*, amely a főhős életét kíséri végig; míg otthon van, az idő inkább körkörösen telik, és ahogy folyamatosan kiszakad ebből az „egyszerűen és misztikusan szép, zárt és oltalmazó” (301.) sárasági életből, úgy lesz egyenesen előrehaladó.

És kibontható egy harmadik időszik: nevezhető akár külső, történelmileg felosztható *magyaridőnek* is. Merthogy a külvilág néha-néha azért betoppan ebbe a hermetikus regényvilágba is. A történelmi valóság színrevitelénél a szerző két különböző technikával dolgozik: az előző rendszer megmarad szűkszerű történelmi háttérnek, amely csak ritkán van hatással Sáraság dolgaira. Ilyen ritka kivétel a Klein-napló kiszivárgása, botrányhulláma, aminek hatására még a pesti elvtársak is ellátogatnak Sáraságba. A másik helyzet, amikor sárasági ember lép be a kádáriánus Magyarországra, a regény egyik legjobb-legkeserűbb anekdotája: Bece Pesten élő apja meghal, mire Bece nagyapja, anyja és Bece elmege a temetésre, csak éppen korábban pár nappal. Sáraságban értelmezhetetlen, hogy valakit több napon keresztül jelgeljenek, így hát idő előtt felkerekedik a család, de ahhoz még épp alkalmas időben, hogy a 301-es parcellánál próbálják meg elrejteni a túl korán megvett koszorút.

A rendszerváltás erjedő-izgalmas időszakát a regény már kvázi-történelmi kontextusba helyezi. Így lesz a közelmúltból történelmi anyag. Például azzal, hogy leírja, újra megjeleníti a két talán legemlékezetesebb választási plakátot. „[A Körös-parton loholó urak] *tenyényi kórkárdával a mellükön igyekeznek a megyeházára. Utánuk néztek, olyan a tarkójuk, mint az a nemrég nyomott »távárísi konyec«-es plakát, ami az orosz katonákat búcsúztatja, nem túl előzékenyen, ám annál felhőtlenebbül.*” (8.) „*A fiülkébe, a véccéajtó belső oldalára, valami elvetemült választási plakátot*

ragasztott (sic!), fölül két ocsmány férfi csókolózik, vén kommunisták, talán Kádár és Brezsnyev, az alsón egy fiatal pár. A képek alatt rövid szöveg, azt kéri, válasszunk.” (296.) Egyszerre idézik fel az akkori politikai-közéleti közeget, ugyanakkor alkalmasak arra is, hogy a mából visszatekintve láthassuk a politikai divatokat.

A falu tulajdonképpen arctalan, alakatlan massa. Grecsó itt is végtelen megoldásokkal áll elő: tíz-tizenöt embert közelről megismertet velünk, a többiekről viszont semmit nem tudunk, halmazként a buszon látjuk őket, amint mindennap munkába mennek és munkából jönnek, vagy húszévente lincselnek, zsidót üldöznek – körülbelül ennyiből áll az életük. Őket a „*falú szájá*”-nak nevezi az elbeszélő. És ezzel eljutottunk a regény egyik legneuralgikusabb motívumához: Klein Edéhez. A vérvád történetét a valóságból vette át Grecsó: a holokausztot túlélő és a falujába visszatérő szeghalmi zsidót, Klein Viktort, hasonlóan Klein Edéhez, gyalázatos rágalmaikkal elkergették a helyiek. A regényben a zsidó az „idegen”, a „másik”. Aki nem egészen olyan, mint mi. „*Úgy látszik, zsidónak nem csak születni lehet*” – mondja Bece. (266.) Árvaság és zsidóság összefüggése, az, hogy egy nem zsidó árvát lezsidózzanak, és az illető gyerek ezt büszkén vállalja, morális tőkét kovácsoljon belőle, nem az ISTEN HOZOTT lapjain jelenik meg először a magyar irodalomban. Ezt a traumát, valamint az abból való etikai kiállást Nagy Lajos írta meg visszamemlékezéseiben. (Az a Nagy Lajos, akinek írásművészetét rosszabb esetben a „sültrealista”, jobb esetben a „világszerű próza” kategóriával szokás elintézni; és aki Móricz Zsigmondhoz hasonlóan megérdemelné, hogy etikai és esztétikai értékeihez méltó módon foglalkozzanak vele.) Az ISTEN HOZOTT örök zsidómotívuma azonban némi morális és narratív didaxist is magával hoz. Ebben az identitásregényben a „zsidó egyenlő a másikkal” elsőfokú megoldó képlet eléggé kiismerhető lesz. Az a jelenet pedig, amelyben Gallér Gergely Szeged felé menet találkozik a vonaton két lipótvárosi rabbival, akik fellebbentik egy nagy rejtély titkát, kifejezetten erőltetett, tákolmányyszerű, a régi vicc jutott róla az eszembe: két zsidó utazik a vonaton. Megtoldva egy harmadikkal, aki még nem is tud róla, hogy ő is az.

Szegő János

JELZŐTÜZEK A LEKTŪR ÁRNYÉKÁBAN

*Papp András: A suttogó
Kalligram, Pozsony, 2004. 256 oldal, 1900 Ft*

Az utóbbi évtized egyik legnépszerűbb bestsellere volt Nicholas Evans regénye, A SUTTOGÓ. Minden megvan benne, ami az efféle iparcikket eladhatóvá teszi: a romlatlan amerikai vidék légköre, fatális tragédia, lovak, bölények, zagyva (ál)indian misztika, sarki fűszeres és a mama almás pitéje. Amikor ezt a címet meglátjuk, elég pontos elképzelésünk van arról, hogy milyen természetű szövegre számíthatunk. Papp Andrásnak tehát szintén elég pontosan tudnia kellett, hogy amikor kisprózáit ezzel megegyező címmel jelenteti meg, zavarba ejti olvasóját. Persze nem tiltja a törvény az ilyesmit, de aki saját írásait RAGYOGÁS, ÁRVÍZ INDIÁBAN vagy éppen ELFÚJTA A SZÉL címmel közli, az éppúgy számíthat a címplágium okozta többletfigyelemre, mint a nyomában járó ellenérzésre. Napjaink irodalomelméleti „élősködés egy paratextuson” néven emlegetik ezt az eljárást, korántsem mindig elítélőleg. Ha például egy gyereknyomda törpefiguráját sok példányban rajzlapra nyomtatja a művész, úgy, hogy csak egyszer festékezi be a formát, és a végül láthatatlanná halványodó figurák alá ezt írja: A FORSYTE-SAGA, természetesen ironikusan ellenpontozza a nagyrealista regényfolyam alkotójának gesztusát. Amikor Anthony Burgess THE CLOCKWORK ORANGE címen tett közzé sötét utópiát, névrokonának egyik ismert művére, a humorista Frank Burgess TWO O’CLOCK COURAGE-ére utalt; mintegy műve részévé tette a szerző és a cím láttán az olvasóban ébredő zavart. Napjaink magyar irodalmában pedig (az ebben a tekintetben máig kísérletező avantgardistának mondható) Petőcz András folytatja ezt a gyakorlatot, de ő sem szerinti azonosságokban utazik: MICIMACKÓ ÉS BARÁTAI című gyermekverskötete vagy A NAP-SÜTÖTTE SÁVBAN című versgyűjteménye ismert előképeket idéz meg. Papp András gesztusa ebben az értelemben artikulálatlan, ironiának nyoma sincs, és az olvasó nem kap semmilyen magyarázatot a dologra. Mindössze annyit látunk, hogy a kötet félig-meddig címadó írása (a novella címe ugyanis nem A SUTTOGÓ, ha-

nem A SUTTOGÓ) szintén a lovakkal halkan beszélgető emberről szól, aki közlekedési helyzetben hal meg lovával együtt. Papp prózájának mind minősége, mind természete távol áll a lektűrétől, sokkal igényesebb, ugyanakkor kevésbé szórakoztató, valójában „hagyományos” művészi elbeszélések ezek, némi szövegirodalmi beütéssel. A pusztá (és, ismétlem, inkább ellenszenvet, mint érdeklődést kiváltó) reklámszempontokon túl csak magából a szövegből, de még inkább Papp eddigi munkásságának egészéből lehet értelmezni ezt a címadást.

Arra gondolok, hogy akár Papp prózájának egészét is leírhatjuk különféle ambivalenciák rendszereként. Gyakran követ előképet – előző regénye, a TE BESZÁLLSZ A BÁRKÁBA című JAK-füzet története mitológiai mesét, Noé történetét dolgozta fel, A FELEDÉS EGYENLETES NÖVEKEDÉSE című első könyvében is volt görög mítoszparafraíz éppúgy, mint a Krisztus-történet népmesébe oltott feldolgozása –, de a legtrikább esetben jöhetünk rá, hogy mi volt a célja az ismert történet újramondásának. Az író szempontjából persze könnyebb belátnunk az eljárást gyakorlati hasznát: Papp rendkívül szétartó hagyományelemekből építkezik. Camus és Thomas Bernhard, Mészöly Miklós és Proust, Kafka és Sinka István, Cioran és Nádas Péter jelenléte egyaránt érezhető az elbeszélések erőterében. A kötött előkép lehetővé teszi, hogy a szöveg százfelé induljon el egyszerre, hogy minden mondat más stílusban, más intonációval, más képkalkotással szerveződjék, hiszen a „selekmény”, ha annak nevezük egyáltalán, valahol a szövegen kívül található; ismerjük anélkül, hogy az író következetesen végigmondaná. Ez az eljárás a regényben is működött, és itt, a kisprózában sem mondja fel a szolgálatot. A különbség annyi, hogy a rövid és egészen apró szövegegységek magukban is megállhatnak: mára edzett szövegértők lettünk.

De nézzük végig, hogy miféle szövegek sorakoznak ebben a kötetben.

Az első, KUCSÉBERTÁLCA című darab a leg-hosszabb szöveg a kötetben. A szerző arra törekszik, hogy írása vallomásként, az édesanya elvesztése felett érzett fájdalomról szóló hiteles beszámolóként mutakozzék, de ezt az értelmezésmódot mindjárt a címmel és a kezdőmondatokkal kérdéssé is teszi. A kucséber

olyan utcai árus, aki mindenféle aprósággal kereskedik: Pesten hagyományosan tűzkövet, cipőpertlit kínált efféle nyakba akasztott tálcáról „a kínai”, de árultak így nyalókát, aszalt fűgét, datolyát és minden más apróságot is. A szövegben efféléről nem esik szó, tehát a cím magát a prózát minősíti, ellentmondva a téma emelkedettségének. A kezdőmondatok pedig így hangzanak: „(1) *Anyám valóban meghalt. Tizennyolcadikán vagy tizenkilencedikén.*” Az anya halálhíre és az időpont bizonytalansága óhatatlanul Camus KÖZÖNY-ének elejét juttatja eszünkbe: „*Ma halt meg anyám. Vagy talán tegnap, nem is tudom pontosan.*” Az irodalmi utalás tehát a szöveg vallomásságát, referencialitását teszi kérdésessé. Ezt az ellentmondásosságot Papp szövegeiben alapvető sajátosságának látom.

A kötet második, FÖLDI MÁSOK című ciklusába sorolt kisprózák különféle olvasói várakozásoknak megfelelő, de alapvetően egyszerű felépítésű, történetmondó, hangulatfestő elbeszélések.

A HOTEL REVIER éjjeliőreivel a szállodát járva nem történik semmi. A(z el)beszélőnek azonban története van, számára ez a történetbe foglalt húsznapos nem történés: vesztéglés, kitérő; nem tudni, mihez képest, mert arról már nem esik szó. Telik az idő, író és olvasó egyaránt érzékeli a hely hangulatát, tapasztalja, hogy milyen dolog éjszakai londonernek lenni, akinek többnyire semmi dolga. Riportra emlékeztető írás ez, de maga a tényanyag, amiről tudósít, lényegtelen, talán nincs is. Az írás atmoszféráját ez a kettősség határozza meg: az olvasónak vannak bizonyos elképzelései arról, hogy milyennek kell lennie egy éjszakai szállodában játszódó riportnovellának, és itt nem azt kapja, amit vár, hanem hangulatokat, tanácsalanságot. A feszültség forrása éppen ez a csalódás, témaeltérítés. És utólag sem változik meg az első benyomásnak ez az alapvető ambivalenciája.

A MÁSODMAGAM hőse egy illegális videokazetta-másolót keres meg barátja nevében, hogy visszazerezze a silány termék árát. Az ügy szépen megoldódik, az olvasó feszültséget vár, konfliktust, de a szerző semmi effélével nem szolgál neki.

A SUTTOGÓ ijedt lova nem mozdul a vasúti sínekről, gazdája pedig mellette marad, így mindketten ott pusztnak. A jelenet emlékeztet (persze a címbe jelzett és fentebb említett

bestselleren kívül) Sinka István FEKETE BOJTÁR...-jának viharjelenetére, csak ott sikerül megelőzni a katasztrófát. Az embert és állatot összekötő misztikus kapcsolat ugyanaz, de ami Sinkánál archaikus és titokzatos színei ellenére a mesterség (a pástorélet) apoteózisa, az itt értelmetlen, fatális eset, egy értékelhetetlen, tétova gesztus története.

A SZABADESÉS riportzásának főszereplője egy idős falusi ember, akit alkalmi tűzifaárusok csapnak be a mázsálással. (Nota bene maga a fa eleve csak lopott lehet, hiszen másként aligha került volna magánkereskedőkhöz, így tehát a történet szereplőinek cinkossága elmosza azokat a morális különbségeket, melyek a konfliktust drámaivá tehetnék volna.) Írásmódját tekintve furá önellentmondás, hogy a szöveg csupa érzékenyen, művészién megformált nyelvi alakzataból áll, miközben beszélője ezt mondja magáról: „*Csoda lesz, ha sikerülni fog. Annál is inkább, mivel a történetmondásban semmiféle jártasságom nincs. Nehéz is megfogni, akár egy nedves dinnyemagot. Aztán meg szúr is, mint a zokniba ragadt cigánybúza. Mert a bizalom kérdése mindig bizonytalan. Ezt talán a parasztember tudja a legjobban, vagy ha nem tudja, akkor nagyon jól érzi. A parasztember, aki bízik a bizalmatlanságában. Ha egyáltalán van még ilyen ember; nem bizalmatlan, hanem paraszt.*” Egy mentalitás anatómiája ez a történet, melyben szegény emberek próbálnak túljárni egymás eszén. Pappot azonban nem a dolog szociológiai, néplélektani vagy akár népmesei vonatkozásai érdeklik. Egy narratíva hal meg nála már megszületése előtt; egy Tar Sándorra, a betyártörténetek Borgesére vagy Greccsó Krisztián régebbi, „lírai” kisprózáira emlékeztető intonáció, ami egyrészt erősen stilizált, másrészt a népelet, a parasztsors viszonyait hitelesen igyekszik visszaadni. Papp egyáltalán nem törekszik nyelvi hitelességre, ugyanakkor olyan mondatokat ad narrátora szájába, melyek éppen ez a problémát (amit megoldani nem is próbál) artikulálják. „*Ha úgy írnék, ahogyan az őstermelők általában beszélnek, keveset mondanék kevés szóval. De ma már úgy nem lehet. Azt akár valóban el is lehet rontani. S úgy közölni, mintha magnófelvételtől szólna. Nekem, tudom, a lehető legérthetőbb nyelven kell beszélnem, ferdítés nélkül. Nehézséget, legalábbis akkora nehézséget, mint azt egyébként vártam, egyáltalán nem okoz; nem kell erőszakot tennem a természetes megszólalásomon, hogy amit mondok, ter-*

mérszemen hangozzék. Az őstermelő nyelve az időtlen emlékezés nyelve; egyszerre több is, kevesebb is, mint általában a nyelv, a szókincsbeli gazdagság és a lelki érzékenység együttvéve.” Érdekes meggondolni, hogy ki lehet ennek a szövegrésznek a beszélője. Egyszerre vallomásos és ironikus, megfontolt és éppen megfontoltságában végtelenül naiv eszmeftuttatás ez, és ebben a minőségében illeszkedik a Papp prózáját felépítő ambivalenciák sorába. De mást is megmutat ez a tökéletlenül sikerült, ezért szerkezetét jól láthatóan megmutató szöveg. Papp ugyanis a krimiszzerű fordulatokból építkező történetnek nem mondja el a végét. Nem érdekli, hogy a becsapott öreg megkapja-e a hiányzó fát, hogy mit szólnak a csaló fuvarosok, amikor elébük áll, és a szemükbe végja az igazságot. Ehelyett egy szalmaszálát figyel, arról filozofál vagy metaforizál, nem is tudom. Papp elbeszélései, ezt mutatja meg a SZABADESÉS, valamiféle cselekményüktől vagy általában történetük magjától független, a költészetbe vagy a bölcselkedésbe való átfordulás, áttérülés kiindulópontjai. Ebben a közegben hangzanak el Papp érvényes kijelentései, a többi csak ezek hordozója, nyersanyag, alap, gondolati közeg, szövegkörnyezet.

Hasonló a helyzet a FÜLÖNFÜGGŐ című novellával, melynek vak főszereplője a vasútállomás bemondóhangjaként dolgozik, míg be nem köszönt a digitalizáció kora, amikor minden lehetséges közleményt rögzítenek, őt magát pedig elbocsátják; vagy a következő, AZ A KEVÉS MARADÉK című szöveggel, melynek beszélője afféle művezető néhány földmunkás mellett. Emberei csontokat, koponyákat találnak munka közben, ő pedig felveszi az egyik „halálfejet”, és elhatározza, hogy hazaviszi. A kérdésre, hogy minek: „*Csak, válaszoltam tömören, vállrándítás kíséretében. Ezt értette.*” A szöveg azal végződik, hogy megpróbálja az agyüregét kitöltő ragadós, nedves anyagot eltávolítani. „*Úgy ráztam ki, mint aprót az ócska perselyből*” – utal József Attila [ÍME HÁT MEGLELTÉM HAZÁMAT...] kezdetű versére. A történetek Pappnál igen gyakran fejeződnek be ehhez hasonlóan, bölcselkedően, irodalmias utalásokkal. Nem zárulnak le, de nem is maradnak nyitva, nem mutatnak egy újabb, a befejeződés gesztusával megnyitott szellemi térre. Valahogy eloszlanak, szétperegnek a végükön. Toposz, vándormotívum, olykor aforizmaszerű mondatok buk-

kannak fel a szöveg „coda” részében, ezeken megtörik a szöveg, új irányokban folytatódik, majd szétágazik, áttételeződik, elfogy. A ciklust záró PLÁZANOVELLA – A NAGY ÉN című darab körré záródó cselekménye sem tér el a típusától: „*Elhatároztuk, hogy újateremtjük a világot*”, kezdődik az elbeszélés, és a sztorit záró szerelmi (vagy inkább csak szex-) jelenet a beszélőnél lényegesen idősebb nővel – aki, mint kiderül, már a társaság minden tagjával lefeküdt, és ezt valami rítusfélvé ideologizálja – amennyire váratlan, annyira következmény nélküli fordulata a cselekménynek. Csak sejteni lehet, hogy a világ újateremtésére elszánt fiatalasszonyra is hasonló sors vár, „a valóság talaján”. Hacsak rosszabb nem.

A kötet harmadik, KIMONDOTT PILLANATOK című ciklusának három szövegéből kettő még az eddig tárgyaltaknál is szétforgácsoltabb. A párizsi emlékek előadása hosszabb bekezdésnyi részekbe tördelve (POST FACTUM) még logikusan következik az élmény intenzitásából és az útinapló műfajának természetéből. A KIMONDOTT PILLANATOK rövid bekezdésnyi (humor és poén nélküli) egyperceseiben már több az okoskodás, mint a koherencia.

Ezzel szemben a SELENCÉS című, hasonló szerkezetű, darabkákból montírozott példázatos bolyongástörténet (megint csak Sinka- és Móricz-áthallásokkal dúsított pusztai-lápi elbeszélés) talán azért, mert nagyon intenzív az élmény, magának a tájnak és a rajta burjánzó életnek az ismerete, szeretete, a kötet leginkább magával ragadó darabjává épül.

*

Valójában nem is tudom, hogy összefoglalva mit mondhatnék Papp Andrásról. Jól bánik a nyelvel, jó a ritmusérzéke, szépen építi a mondatokat, olykor a Nádaséira emlékeztető, sokszorosan összetett konstrukciókat is. Erős mondatok ezek, szépen gördülvé fuvaroszáka el az olvasót a novellák végéig, és nemcsak a hangulatot teremtő, de a hangulatot megidézhető képességük is figyelemre méltó. Az elbeszélések többnyire realiztikusak, riportszerűen idézik fel és meg világukat-világunkat. Az alakok plasztikusak, jóllehet leírásuk nem részletező: nem tudunk sokat róluk, de annak az oldaluknak, amelyre rálátunk a szerző látószögéből, megvannak a maga fényei, árnyékai, redőzete és anyagszerűsége. Ugyanakkor nehe-

zen tudnék rábeszélteni valakit, hogy rendszeresen olvassa ezt az igényes, művészi prózát. A tétova szemlélődés, a történetek irány- és centrumnélkülisége mind olyan effektus, amely elkedvetleníti az olvasót. Nem biztos, hogy tudja, mihez kezdjen ezekkel a történetekkel, ha voltaképpen csak előadásuk módja és kontextusa a lényeges.

Ajánló fülszövegében Térey János Papp novellisztikáját lassan terebélyesedő rengeteghez hasonlítja, melynek mélyén messzire lobogó, baráti jelzőtüzeket pillanthatunk meg. A kép találó. Az éjszakai erdő sejtelmessége, szorongató sötétsége és fenyegető távlatiánya hatja át ezeket a történeteket. Minden elismerésem a szerzőé, aki rendületlenül virraszt tüzei mellett. Én azonban ezután is szívesebben olvasnék olyan elbeszéléseket, amelyekben el lehet látni valameddig, és bizonyos időközönként felkel a nap.

Bodor Béla

„NE GONDOLJ A GONDDAL”

Lengyel András: „...gondja két a gondolatban”.

Az értekező József Attiláról

Tiszatáj, Szeged, 2005. 276 oldal, 2100 Ft

1995-ben az Osiris Kiadó gondozásában két kötetben megjelent a Horváth Ivánnal közösen, a kritikai kiadás igényével szerkesztett JÓZSEF ATTILA: TANULMÁNYOK ÉS CIKKEK 1923–1930 című kiadványunk. A könyv a költő nagyszámú, addig tökéletesen ismeretlen kéziratát tette hozzáférhetővé a kutatás számára. Az újonnan előkerült anyag döntően megváltoztatta a gondolkodó József Attiláról az utóbbi évtizedekben kialakított képet. Azaz megváltoztatta volna, ha a szakma részéről valamiféle érdeklődés nyilvánult volna meg – tisztelet az igen ritka kivételnek – a feltárt szenzációs szövegkorporusz iránt. Annak, hogy a második rész, amely az ismeretlen töredékeket ugyancsak bőségesen tartalmazó 1930–1937 közötti korszak anyagát hozta volna nyilvánosságra, mindmáig nem készült el, egyik fő oka a szerkesztők által tapasztalt depresszív visszahangtalanság volt. Kedveszettségünk mégis túlzónak bizonyult, mert – igaz, nem kis időbeli elcsúszással – még-

is megindult a közzétett anyagok érdemi kutatása, feldolgozása. Sőt, mivel interneten, nyers formában az 1930 és 1937 közötti értekező próza is hozzáférhető lett, ez a kutatómunka már a harmincas évek újonnan megismerhető fogalmazványaira is kiterjedt. Azok között a szakemberek között, akik a megváltozott szövegkorporuszt komoly és beható figyelemben részítették, megemlítem Veres Andrást, Farkas János Lászlót, Bíró Bélát, Agárdi Pétert, Fehér M. Istvánt.

Az a József Attila-kutató azonban, aki a megújuló szöveganyagból kirajzolódó gondolkodó József Attila elemzését A MODERNITÁS ANTINÓMIÁI tanulmánykötet után immár másodszer vizsgálódásainak középpontjába állította, Lengyel András. A 2005-ös emlékvé egyik kiemelkedő teljesítményét, a „...GONDJA KÉL A GONDOLATBAN” című és AZ ÉRTEKEZŐ JÓZSEF ATTILÁRÓL alcímű tanulmánykötetet olvasva érzem úgy először: van értelme elvégeznünk a József Attila-értekező próza új kiadásának hátralévő munkálatait. Sőt, ezt a munkát immár nem magányosan és elszigetelten kell folytatnunk, hanem egy értelmezői közösségben, tanulva egymástól és természetesen ütköztetve eltérő nézeteinket. Már csak azért is, mert Lengyel a korrekt hivatkozási kultúrát gyakorolva sem farkodik polemikus nézeteinek megfogalmazásával. Vitában edzett érvelése során sok ponton érdemi lépésekkel viszi előre a József Attila-kutatást, így az itt következő gondolatmenet nem annyira bírálat vagy értékelés, mint a vele való kritikai eszmecsere néhány eredményét vagy feltevését bontja ki.

Jólesik olvasni a kötet számos helyén felbukkanó markáns álláspontot: Lengyel Cato „*ceterum censeo*”-jához méltó, nem lanyhuló buzgalommal „*kardoskodik József Attila [értekező] szövegeinek jelentősége mellett, s önértéküket hangsúlyozza*”. Valami igazsága van abban, hogy a költőt jelentős, originális gondolkodónak tartja. Még akkor is, ha én magam – ahogy ő fogalmaz – „*pragmatikusan viszonyulok az értelmezői oeuvre-höz*”, „*zárójelbe teszem – »lebegtetem« – az értekező szövegek jelentőségének kérdését*”, s „*magukat a szövegeket a költői életmű megértésének (egyik) eszközeként veszem figyelembe*”. Lengyel lelkes, fenntartás nélküli apológiáját csak ugyan túlzónak tartom, mert az értekező József Attila hatása korára elhanyagolható volt, s ez nemcsak életrajzi vagy egyéb esetleges okokkal magyarázható, hanem azzal is, hogy

ezek a szövegek, minden magvasságuk ellenére is, kevésbé voltak alkalmasak arra, hogy akár publicisztikaként, akár esszé gyanánt, akár bölcséleti szakszöveggként komolyabb befolyást gyakoroljanak a kortársak gondolkodására. Mindazonáltal elismerem, Lengyel felismerései (de a magam kutatási eredményei) alapján is, hogy valamilyen, pontosabban nehezen meghatározható módon, nemcsak szerzőjük nagy költő mivoltából eredően, kiemelkedő gondolati teljesítményeknek tekinthetők. Igazi hatásukat azonban csak ma, utólagos értelmezői segédlettel, a kései utókorra fejthetik ki.

Már csak azért is, mert a költő életében túlságosan is kevés írását tehette közzé, értekezői életművének nagyobb hányada kéziratok formában maradt az utókorra, s csak halála után jelenhetett meg. Ráadásul a két legfontosabb szövegkiadás, az 1941-ben megjelent, Sándor Pál által válogatott *KÖLTÉSZET ÉS NEMZET* és Szabolcsi Miklós igényességét tekintve példamutató 1958-as *JÓZSEF ATTILA ÖSSZES MŰVEI III. KÖTET*-e rendkívül hiányos, s ezen túl textológiai-filológiai tarthatatlan, félrevezető módon, önkényes rendben tette közzé a költő szövegeit. A költő nagy kéziratgyártó volt, rengeteg írása maradt befejezetlen, töredékes. Az ilyen utóélet rendkívül kedvezőtlenül érinti a hagyaték sorsát, erősen korlátozza megtermékenyítő behatolását a befogadó közegbe, amely optimálisan csak szűk időkeretek között mehet végbe.

A legsúlyosabb problémának azonban azt érzem, amit persze Lengyel is világosan észlel, hogy József Attila gondolati fejlődése nem látszik folyamatosnak, ugrásokban ment végbe. Kortársi emlékezésekre támaszkodva a kutatás feltételezte, hogy a fiatal egyetemista Bécsben már elmélyült a marxista irodalomban, és Hegelt is olvasta, s hogy lehettek ilyen olvasmányai, abban nincs különösebb okunk kételkedni. De hogy ez az erudíció ekkor nem épült be szervesen gondolkodásába, abban ma már biztosak lehetünk. Ugyanezt gondolhatjuk a freudi orientációjáról. Az ellenkező irányú kísérletek ellenére is azt gondolom, hogy a mélylélektan területén 1931 előtt csak felületes ismeretekre tett szert, bizonyos értesültsége lehetett, gondolkodásának irányát 1930 előtt sem a marxizmus, sem a freudizmus nem befolyásolta mélyebben.

Azoknak a gondolati irányoknak viszont, amelyeket a húszas évek második felében követett, vajmi kevés nyoma látszik 1930 után, s ami eleinte még kimutatható is, hamarosan úgy eltűnik, mint egy patak vize a sivatagban. A „...GONDJA KÉL A GONDOLATBAN” kötet egyik legsikeresebb írása épp azért a „...S ÉN MEGKERÜLTEM ÉRTE A VILÁGOT” című és *AZ ABSZOLÚTUM PROBLÉMÁJA JÓZSEF ATTILÁNÁL* alcímű nyitó tanulmány, mert Lengyel András itt tudja bizonyítani a húszas évek végén József Attilát oly intenzíven foglalkoztató abszolútumproblémának, ha nem is a folytonosságát, de hangsúlyos újraéledését a kései korszakában. Távoll áll tőlem, hogy a gondolati folytonosság megletére irányuló vizsgálódást reménytelennek tekintsem, vagy akár magam is feladjam, de ennek felfedéséhez, ahol és amilyen mértékben egyáltalán lehet vele számolni, nem vezet királyi út.

A kötet tanulmányainak első harmadával, amelyben a szerző zömmel olyan húszas évek végén vagy a harmincas évek legelején született írásokkal foglalkozik, amelyeket az Osiris Kiadónál 1995-ben megjelent könyvünkben közzétettünk és kommentáltunk, nem az a bajom, hogy megállapításaimmal vitatkozik, sőt örvendetes, hogy nemegyszer (persze korántsem mindig!) szerencsésen pontosítja, indokoltan korrigálja vagy továbbfejleszti állításaimat. Ezeket az írásokat olvasva az a kényelmetlen érzés fog el, hogy a szerző túllőtt a célon.

Legjobban talán azzal a tanulmánnyal indokolhatom ezt a rosszalásba átbillenő elismerést, amelyet Lengyel József Attila egzisztenciafogalmáról írt. Szívesen követem őt, amikor töri az utat az egzisztenciafogalom József Attila-i használatának fogalomtörténeti és problémátörténeti elhelyezése felé. Öröm látni, hogy az eddig tagolatlan és körvonalazatlan matéria mint kap kontúrokat, s leli meg helyét egy szisztémában. Csakhogy az 1928-ban felbukkanó egzisztenciafogalom József Attila gondolkodástörténetében hovatovább már 1929-ben kegyvesztetté válik, azaz csupán epizód-szerep jut neki a nagy színjátékban. S ha ez így van, akkor ennek a fogalomepizodistának a felléptetése inkább a „rendező” divatfüggő heveny lelkesedésével magyarázható, nem pedig komoly, tartós elkötelezettségének tudható be. A tanulmány maradandó érdeme, hogy valószínűsíti: a fiatal József Attila a fogalmat Jas-

perstől kölcsönözhetette. A felületesebb útvonal, Vágó Márta közvetítése látszik plauzibilisnek, de nem zárható ki az sem, bár erre semmiféle bizonyítékkal nem rendelkezünk, hogy a költő forgatta a német gondolkodó PSYCHOLOGIE DER WELTANSCHAUUNGEN című munkáját. De még ha tanulmányozta is ezt a munkát, akkor is erős túlzás azt állítani, hogy „*a költő egzisztencia-kategóriája a maga nemében összetettebb, világosabban tagolt, mint a Jaspersé*”. Sokkal inkább az egykorú német filozófiából kölcsönzött fogalommal való, az eredetiséget nem nélkülöző leleményes barkácsolásról beszélhetünk.

A kilengő mérleg, amely az egzisztenciátanulmányban végül a pozitív oldalon állapodik meg, az „*önlét*” fogalmát elemző írásban a másik oldalra billen. Lengyel itt már nem éri be Jaspers idézett művével, amelyből csakugyan eredhetett a terminus, hanem magasabbra néz. Azt próbálja meg bebizonyítani, ingoványos talajra lépve, hogy a József Attila-i „*önlét*” a Heidegger SEIN UND ZEIT-jében szereplő „*Selbstsein*” fogalom magyarítása. Még ha elfogadnánk is, hogy Heidegger 1927-ben megjelent fiatalkori fő műve 1928-ban a költő kezébe került, kérdéses, hogy nyelvismerete megengedte-e a heideggeri gondolatmenet labirintikus megfogalmazásainak biztonságos követését. Az egyetlen forrásunk, Vágó Márta emlékezése, amely utal arra, hogy József Attilának volt tudomása a német gondolkodó felfogásáról, s amely az 1935-ben történt újratalálkozásuk idejére teszi a Heideggerről folytatott beszélgetést, inkább a költő felületes értesültségéről, semmint elmélyült, alapos ismereteiről tanúskodik. Aztán az is elgondolkodtató, hogy ha az „*önlét*” terminust kölcsönvette, akkor miért nem helyettesítette az „*ember*” szót a „*jelenvolólét*” vagy „*ittlét*” terminusaival, miért nem élt a „*kézhezálló*”, a „*kéz néllevő*” stb. szakszavakkal? A heideggeri inspiráció ténye több mint kétséges, s mindazok az érvek, amelyeket a tanulmány felhoz ennek bizonyítására, a levegőben lógnak, erőszakoltak és nyakatekertek.

De még az ilyen, inkább a tanulmányíró vágyképeit tartalmazó, az igazolhatóság határán túlmerészkedő gondolatmenetek is tartalmaznak megfontolandó részmegállapításokat, s a költő írásai iránti rendkívül intenzív figyelemről tanúskodnak. A Heideggerrel József Attilát mindenáron rokonítani kívánó törekvés azt a rossz hagyományt folytatja, amely ab-

ból indult ki, hogy egy költőzseni csakis hozzá méltó, presztízst adó gondolkodókkal, az ügyletes fároszokkal: Heggellel, Marxszal, Freudal hasonlítható össze. A Halasy-Nagy Józseftől származó esetleges inspirációt vizsgáló írás nagyon helyesen megszabadul ettől a babonától, s ott keresi az eszmetörténeti indításokat, ahol a fiatal költőnél nagyon sok esetben indokolt: a filozófiai rendszerek magyar ismertetőinek, népszerűsítőinek munkáiban. Még akkor is helyes elhelyezhető ez a vizsgálódási irány, ha merő fontoskodásnak érzem, hogy Lengyel a „*világ-egész*” József Attila-i terminusát a derék filozófia-professzortól származtatja. Hiszen a világ-egész nem más, mint az univerzum lehetséges magyar elnevezéseinek egyike, s az univerzum fogalmához a költőnek aligha volt szüksége Halasy-Nagyra.

A tanulmánykötet egyik alapgondolatát AZ „IHLET ÉS NEMZET” NEMZET-FOGALMÁRÓL című tanulmány tartalmazza. Eszerint József Attila gondolkodása a húszas évek végén „*Croce intuicionista esztétikájának kritikai továbbgondolásától egy fenomenológiai jellegű, Husserl, Jaspers és Heidegger bizonyos szempontjait és megfontolásait is felhasználó művészet-metafizika irányába halad*”. Az irány kijelölése nagy vonalakban elfogadható, kivéve Heidegger inspirációját; s Jaspers befolyása is inkább felületi és epizodikus. Hozzáteszem: a József Attilát körülvevő eszmetörténeti konstelláció ennél alighanem összetettebb és eklektikusabb. Nemcsak Pauler Ákos vagy Bergson hiányzik a felsorolásból, de a Kanttól és a skolasztikából eredő indítások számbavétele sem történik meg. S ehhez olyan eszmetörténeti források is kapcsolódnak, amelyek nem bölcseletiek, hanem az etnológiával, a nyelvtudománnyal vagy éppenséggel a magában vett irodalomkritikával állnak összefüggésben.

A költő törekvését azonban, hogy Husserl nyomdokain haladjon, Lengyel meggyőzően mutatja ki az elemzett fogalmazványban. József Attila itt csakugyan kísérletet tesz a fenomenológiai redukció alkalmazására. Abban már korántsem vagyok biztos, hogy a módszert, amellyel a szemlélet, a gondolkodás és a művészet, azaz az egyéni, egyetemes és nemzeti tevékenység lényegének meghatározása a fogalmazványban történik, Husserl elfogadta volna a fenomenológiai redukció legitim eljárásának. Erős túlzás a szöveg kapcsán a költő

Husserl-kritikájáról beszélni. Azt sem gondolom véletlennek, sőt nagyon is helyeslem, hogy József Attila gyorsan túllépett azon a nemzetfogalmon, amely – ahogy Lengyel András fogalmaz – „*elhatárolódik minden szociologikumtól*”. Ezt az elhatárolódást, bármilyen hibátlanul működne is a fenomenológiai redukció módszere, csak úgy lehet fenntartás nélkül fogadni, ha erősen és eltökélten elfogultak vagyunk a költő mellett. Bármennyire hasznos is lehetett József Attila költészeti elveinek kialakítása szempontjából a nemzetet közös ihletként meghatározni, egy közösség definíciója során a „szociologikumtól elhatárolódní” a képtelenséggel határos, fiatalosan szertelen, provokatív álláspont.

„*A vitacikk logikájának félreértése, hogy »ahány méltatás, annyi néhány mondatos kisportréé«. Az Ady-vízió, úgy vélem, nem kisportrékat rajzol, ahogy Tverdota véli; nem egyik vagy másik szerzőt jellemzi és minősíti, hanem konkrét ítéleteket, kritikusi módszereket mérlegel*” – írja Lengyel az Ady-vízió című vitacikket elemző tanulmányban, s helyreigazítását elfogadom. Önkritikára mégis sokkal inkább e megbírált tanulmányomnak néhány olyan részlete készlet, amelyekkel Lengyel András egyetért, amelyekből gondolatmenete kiindul. Álláspontom eleve óvatosabb és kritikusabb volt, mint az övé, de az Ady-vízióval szembeni fenntartásaimat korábban talán nem fogalmaztam meg eléggé világosan és határozottan. Az Ady-vízió zárórészlete, amelyben a költő saját művészetbőlceleti koncepcióját kifejti, szerintem nem kapcsolódik szervesen az azt megelőző hosszú, vitázó gondolatmenet-höz. Nem „relatív” rövid, ahogy Lengyel gondolja, hanem túlságosan szűkszavú. Ebből a dióhéjban összefoglalt koncepcióvázlatból a kortárs olvasó biztosan nem alkothatott világos képet a költő művészet- és költészettelfogásáról.

Még ennél is nagyobb hiányérzetet kelt az a szűkre szabott néhány passzus, amelyben József Attila az Ady-revizíós vitában részt vevő írástudóknak példát kívánt mutatni arra, hogyan kell Ady művészetét elemző módon értékelni. Nem tudok róla, hogy akadt volna olyan szakember az azóta eltelt évtizedekben, aki Ady-elemzéseiben felhasználta volna a költő megfogalmazásait. Nagyon valószínű, hogy e hosszú vitacikk végén a szerkesztőség sem adott volna teret a költőnek saját elemző módszerének hosszas bemutatására. Csak hát erre má-

sutt, más alkalommal sem került sor. Ott sem, ahol erre alkalom kínálkozott volna: a Babits-pamfletben vagy a Kosztolányi-kritikában.

Attól tartok, hogy nem véletlenül. József Attila az Ady-vízió-ban felismerte, hogy a költői szövegeket mértékadó módon nem lehet úgy elemezni, ahogyan ezt a korabeli magyar kritika tette. Megjelölt néhány olyan alapelvet, s ez csakugyan nagyon figyelemre méltó teljesítmény, amelyek egy lehetséges alternatív kritikai módszer felé mutattak. Olyan kezdeményezés sejlik föl ezekből, amelyek talán az orosz formalizmussal, a strukturalizmussal, a new criticism elveivel rokoníthatók. Láthatóan nem volt meg azonban ehhez a fogalmi fegyverze- te. Elveit nem tudta módszertanná kidolgozni. Ez természetesen nem az ő hibája. A korabeli magyar irodalomtudomány és kritika nem állt azon a szinten, amelyen „*ahány Ady-vers, az mind végigelemezhetessék*”. A vershez kiválóan értő fiatal költő ebben a terminológiai és módszertani ínségben a legkiválóbb kritikusokkal és irodalomtörténészekkel osztozott.

„*Névváraszelméletének*” tanulmányozása során azt tapasztaltam, hogy ha minden idevonatkozó értekező, vallomásos, levélbeli, (a kortársi emlékezésekben fennmaradt) szóbeli megnyilatkozását is kiaknázzuk, akkor sem szolgáltat elegendő adalékot ahhoz, hogy ezek kiadjanak egy komplett teóriát. Az elemzőnek nagyon kreatívan és igen bőségesen kell hozzáadnia protéziseket a fennmaradt anyaghoz, hogy ebből valamelyest megbízható módon rekonstruálható legyen a költő verselmélete. Így hát, noha az Ady-vízió-t én is igen figyelemreméltó eszme-futtatásnak tekintem, túlzásnak tartom Lengyel András méltatását, amely szerint „*József Attila az Ady-vízió révén a maga kora magyar »nagykritikusa«*” lenne. Aminthogy József Attila és Osvát kritikai judíciumát összehasonlító s Osvát hozzáértését a fiatal költőéhez képest kicsinylő összehasonlítás sem fogadom el.

A kötet második harmada, beleértve az utoljára szemügyre vett két tanulmányt is, azt, amely az IHLET ÉS NEMZET nemzetfogalmát vizsgálja, és a másikat, amelynek tárgya az Ady-vízió, a nemzetproblematikával kapcsolatos írásokat foglal magába. Igazat kell adnunk Lengyelnek, az abszolútum fogalma mellett ez a másik olyan állandó téma, amely „*valamiképpen költőnk egész későbbi pályáját végigkíséri, s ez a kérdéskör olykor nyíltan, kimondva, olykor csak imp-*

licit formában jelen van gondolkodásában, sőt költészetében is”. A „NARODNYIK” JÓZSEF ATTILA című tanulmány a címben rejlő kérdés gondolkodás-történeti jellemzésére vállalkozik.

A szöveg, amelynek elemzésére az írásban sor kerül, egy vitacikk befejezetlenül vagy csonkán ránk maradt publikálatlan fogalmazványa, amely a *Századunk* A MAGYAR IFJÚSÁG PROBLÉMÁI című vitájára s elsősorban Kecskeméti Györgynek a röpirat 1930/7. számában napvilágot látott hozzászólására reagál. A fogalmazvány szerzője a Bartha Miklós Társaság tagjaként lép fel, amelyből október végén több társával együtt lép ki, tiltakozva annak jobbrafordulása ellen. A szám megjelenése szeptemberre van datálva, tehát a költő válasza akár októberben is születetett, amikor a kilépéssel összefüggő kapcsolatleltésítése az illegális kommunista párttal, ha nem fejeződött is be, legalábbis nagyon előrehaladt. Némileg tompítja az ellentmondás életét, ha feltételezzük, hogy a *Századunk* szeptemberi száma esetleg már augusztusban, a lap nyári szüneteltetése végén kijött, s a költő szeptemberben megírhatta vitacikkét. Úgy látszik, nagyon komolyan kell vennünk Ignótus Pál emlékezését barátja nézeteinek ekkori villámgyors változásairól: „*sokat ingadozott, cikázott a véleménye*”.

Lengyel András alapos munkát végzett, árnyaltan és a társadalmi és nemzeti elv közötti bonyolult, ellentmondásos viszony által fölvetett problémákra érzékenyen elemezte a befejezetlen vitacikket. Ha itt-ott túlzottan megértő, apologetikus gesztusokkal is, de határozott kritikával illette mindazt, ami a költő logikailag hibátlan okfejtésében életidegennek bizonyult. Meggyőzően mutatta ki a rendkívül mély feszültséget, amely a nemzeti és a társadalmi elv között 1930-ban József Attila gondolkodásában kialakult. Ez a kínzó, ám költőileg termékeny feszültség változó intenzitással, de mindvégig feloldhatatlanul fennmaradt a költő további pályáján.

Baloldali elkötelezettségét azonban még a barátja népi vonzalmaival szemben igen keményen kritikus Ignótus Pál sem vonta kétségbe, még a Bajcsy-Zsilinszky Endre nemzeti radikális lapjában történt szerepvállalása hónapjaiban sem: „*mindig baloldali volt, még az Előőrs-kiruccanás is beleértve, s mindig szocialista, tágabb értelemben*”. A nemzeti és a társadalmi elv feszültsége egyetlenegy, kivételesen súlyos törté-

nelmi pillanatban produkált a történezt igazán zavarba ejtő jelenséget József Attila pályáján: 1933 második felében, amikor megírta A NEMZETISZOCIALIZMUS LOBOGÓJA ALÁ SORAKOZÓ... kezdetű kéziratát. Hitler hatalomra jutása után a munkásmozgalmi baloldal történelmi perspektívái összeomlottak. A költőnek az illegális párttal való kapcsolata megszakadt. Útkeresése során a kávéházban megismerkedett egy különös jobboldali figurával, aki az illegális kommunista körökkel is kapcsolatokat tartott fenn, s aki ekkortájt egy Nemzeti Kommunista Párt megalapítását tervezgette: Rácz Kálmánnal. A szóban forgó írás ennek a kapcsolatnak a terméke.

A vitának, amelyet egy idő óta Lengyel Andrásal erről a kérdéstről folytatatok, igazi tétje ennek a szövegnek az értelmezése, s a költő mögötte húzódó álláspontjának meghatározása. A kötet két, e témának szentelt tanulmánya annak a kutatási módszereszménynek a legragyo-góbb eredményeit mutatja föl, amelyet a szerző az ELŐSZÓ-ban „*gondolkodástörténeti filológiának*” nevez. A Rácz Kálmán pályájáról készült, példamutatóan leleményes és alapos filológiai rekonstrukció és a mélyre hatoló és pontos gondolkodástörténeti analízis megkerülhetlenné teszi a kutatás számára a JÓZSEF ATTILA, RÁ CZ KÁLMÁN ÉS „A NEMZETISZOCIALIZMUS” című írást. A MÉG EGYSZER JÓZSEF ATTILA 1933-AS KISIK-LÁSÁRÓL című tanulmány egy nagyon izgalmas, bár jelenleg teljesen bizonyítatlan feltevésből indul ki, amely szerint József Attila levelet váltott volna Otto Strasserrel, a nemzetiszocializmusnak a szocialista oldalát, radikális antikapitalizmusát komolyan vevő német antihitlerista politikussal, s ennek kapcsán fölvezolja a náci mozgalom eme tisztavirág-életű frakciójának ideológiáját, mint a József Attila feltételezett nemzeti kommunista álláspontját megvilágító analógiát.

Kár, hogy ez a két kiváló eredmény egy elhibázott és a József Attila-kutatást téves irányba fordító koncepció hitelesítését szolgálja. Nemcsak az a baj, hogy Lengyel erről a velejéig baloldali beállítottságú költőről és gondolkodóról feltételezi, hogy egy történelmi csapdahelyzetben, ha csak egy pillanatra is, átbillent a jobboldali radikalizmus végletébe, sőt, ezt a szubverzív alkatú, protestáló alaptermészetű, a fegyelmet anarchistahajlamaiból eredően is nehezen tűrő fiatalembert még Gömbös Gyula

alakuló Nemzeti Egység Pártjával is hírbe hozza. Ráadásul még azt az embert, aki joggal írta le magáról az autonóm személyiség definícióját: „*az én vezérem bensőmből vezérel*”, lecseréli egy külsőleg irányítható heteronóm figurára. Megfelelkezve A „NARÓDNYIK” JÓZSEF ATTILA című tanulmányban elért fontos felismeréseiről, feltételezi, hogy tollát a kommunistákkal szembeni (jogos) sérelemérzet vezette, s így késznek mutatkozott egy téves, egész addigi útvonálának ellentmondó irányt választani. Holott a NEMZETISZOCIALIZMUS... kezdetű szöveg olyan valaki szellemi terméke, aki folyamatosan töprengett a társadalom ellenséges, egymással harcban álló rétegekre, osztályokra tagoltsága és a nemzeti sorsközösség hatékony egységesítő ereje közötti viszonyon. A történelem említett fordulata, a nemzetközi munkásmozgalom fasiszta, náci, bolsevik és nyugati szocialista irányokban történt széthullása újra aktualizálta ezt a belső dilemmát, s a költő 1933 második felében kétséggkívül téves, de a baloldali elkötelezettségét nem felszámoló s az adott pillanatban lehetséges feleleteknél nem tévesztettebb választ adott a felmerülő kérdésre. Lengyel érvelései és hivatkozásai ezért számomra ponton megbicsaklanak, egészen A CSODASZARVAS és a VIGASZ című versek teljesen téves értelmezéséig.

Hogy vitánkhoz további tápanyagot adjak, felhívom a szerző figyelmét Barcs Sándor 1987-ben Kubinyi Ferencnek adott interjújára, amely kitér József Attila „nemzeti kommunista” kalandjára. Az interjúból egyebek között kiderül, hogy a „nemzeti kommunizmus” kérdése nem maradt meg Rátz Kálmán – József Attila – Szántó Judit (és az ügyről láthatólag értesült rokon, Bányai László) szűk körében, hanem jóval szélesebb nyilvánosságot kapott. Sőt, valószínűleg nem a Lengyel által elemzett rövid kis írás volt az egyetlen terméke a költő töprengéseinek: „*egyszer az Ilkovicshoz voltam – mondja Barcs –, amikor az ülőrészből Hont Feri kiabál ki értem, hogy menjek oda. József Attilával ült ott, és éppen óriási vita folyt köztük arról... hogy a kommunistáknak tulajdonképpen azt kellene meglovagolni, amit azok [a nyilasok] mondanak. Be kell nyomolni a nyilas pártba és a szavukon fogni őket, végrehajtani velük az ígéreteiket... Az az érdekes, hogy József Attila ezt meg is írta. A 18. oldalán tartott, ott volt előtte mind a 18 oldal, amiben ezt az elvet pertraktálta, ezzel foglalkozott*”.

A kötet tanulmányainak utolsó harmada azokat az írásokat elemzi, amelyekben a pszichoanalízis és a marxizmus fogalomrendszere és szempontjai dominálnak. Közülük a legismeretesebb, legsikerültebb s az utókor részéről is joggal a legtöbb figyelmet kapott írás a Kosztolányi SZÁMADÁS kötetéről írt József Attila-bírálat. Lengyelnek ebben a témában több konkurense is akadt, köztük Veres András, aki szintén tanulmányt írt a Kosztolányi-kritikáról. A kötetnek a József Attila-recenzióval kapcsolatos írása voltaképpen polémia Veres Andrásal. A vita – mint AZ OLVASÓ SZEREPE A KÖLTÉSZETBEN cím is mutatja – Lengyel amaz állítása körül bontakozott ki, amely szerint a József Attila által az olvasónak a mű létrejöttében játszott szerepéről írottak Horváth János irodalommeghatározásából kiinduló, a recepcióesztétikát megelőlegező koncepcióknak tekinthetők. A vitában álláspontom a Veres Andráséhoz áll közelebb, s Lengyel érvelésében ugyanazt a felstilizáló, a költő felfogását anakronisztikusan modernizáló szándékot látom, ezúttal a recepcióesztétika vonatkozásában, amelyet fentebb a Heidegger-párhuzamok erőltetése kapcsán már szemérettettem.

A PSZICHOANALÍZIS MINT „AZ ÖDIPUSZ VALLÁS THEOLÓGIÁJA” a költőnek Rapaport Samuhoz, első analitikusához írt, 1934 tavaszán, a terápia félbeszakítása után Hódmezővásárhelyen kelt leveleit elemzi. A tanulmány, amely meggyőzően bizonyítja Lengyel kompetenciáját az eszmétörténetnek ebben a tartományában is, Horváth Iván szövegközlése és kommentárjai óta a legtöbbet tette a levelek születésének tisztázása terén. A kötet koncepciójának szellemében a talán még a levél műfaji kereteit is áthágó, szabálytalan, vallomást, fantazmagóriát, fejtegetést, emlékeztést szeszélyesen vegyítő szövegnek azt az oldalát domborítja ki, amely a költő elmélyült intellektuális felkészültségét bizonyítja: azt a bírálatot elemzi sok találó megállapítással, amelyben a költő a freudi Ödipuszkomplexus formuláját bírálja.

A kötet utolsó írása a költő Erős Ferenc által leírt s újabban N. Horváth Béla által kutatott freudomarxizmusának kérdéséhez szól hozzá. Az írás érdekessége és előremutató vonása, hogy az elemzésbe olyan írásokat, a MARX SZIMBOLIZMUSA című műhelyfőljegyzést vagy tanulmányvázlatot és A RENDKÍVÜL ÉRDEKES REGÉNYT... kezdetű töredékeket is bevon, amelyek egyelő-

re csak internetes változatban vannak közzételve. Ezzel nagyon is megfontolást érdemlő javaslatokat tesz a készülő kritikai kiadás kommentárja számára.

Szándékosan hagytam utoljára a kötetnek az abszolútum problémáját tárgyaló első tanulmánya mellett legsikeresebb, legérettebb írását, *A SZOCIALIZMUS MINT „EMBERI ÖNTUDAT”* című tanulmányt. Ez az írás a költői és értekezői pályának az abszolútum, a nemzeti és társadalmi elv viszonya mellett a harmadik, folyamatosan jelen lévő témáját, a szocializmus kérdését tárgyalja a *Szocializmus* című folyóirat 1934. novemberi számában megjelentetett József Attila-tanulmány, *A SZOCIALIZMUS BÖLCSELETE* kapcsán. Azt a szakmai kapcsolatot, amely Lengyel András-hoz fűz, az interferencia szóval jellemezhetem, azaz az egymással találkozó, nem is rövid szakaszokon együtt vagy legalább párhuzamosan haladó, majd egymást keresztező, néhol egymáshoz képest kilendülő görbe vonalakkal ábrázolhatom. S ha ez így van, akkor *A SZOCIALIZMUS BÖLCSELETÉ*-ről írt tanulmánya az egyik olyan szakaszt képviseli, amelyen egy úton haladok vele, sőt, mivel ő választotta először tanulmányát tárgyalni ezt a fontos írást, ezért szívesen lépkedek a nyomaiba.

Természetesen itt is vannak pontok, amelyeket nem egészen úgy látok, ahogyan Lengyel. *A SZOCIALIZMUS BÖLCSELETÉ*-ről valóban évtizedekig hallgattak azok, akiknek meg kellett volna nyilatkozniuk, csakhogy beszédes hallgatás volt ez. Hiszen az 1958-as, Szabolcsi-féle kritikai kiadás tartalmazta a szöveget, s az alvó aknaként lapult a Kádár-rendszer évtizedei alatt, s artikulálatlanul is alakította a József Attila-képet. Az antropológiai optimizmus érvényvesztésének feltevésével szemben a költő életének vége felé hivatkozhatunk egyebek között a *FLÓRA*-ciklus *MÁR KÉT MILLIÁRD* című versére vagy éppen a *MÁRCIUS* című költeményre, sőt, az *ARS POETICÁ*-ra is. A költő álláspontja ebben a kérdésben szinte mindvégig legalábbis ambivalensnek mondható.

Mindez azonban nem befolyásolja végső értéktéletemet a kötetről, amelyet már a gondolatmenet kezdetén leszögeztem: a József Attila-emlékév egyik legjelentősebb eredményét tartja kezében az olvasó, aki elolvassa a „...GONDJA KÉL A GONDOLATBAN” című kötetet.

Tverdota György

JÓZSEF ATTILA IRATAINAK FOTÓREPRODUKCIÓS KIADÁSA

„És ámulok, hogy elmúlok”.

József Attila-iratok

Összeállította, bevezette Varga Katalin

Petőfi Irodalmi Múzeum, 2005. 280 oldal, á. n.

A „hosszú” József Attila-év, amely voltaképpen csak most, 2006 könyvhetével ért véget, gazdag, bár hullámzó színvonalú termést hozott. Ennek a centenáris könyvgyarapodásnak egyik legértékesebb, legtartósabb érvényű darabja József Attila „iratai”-nak Varga Katalin közreadta hasonmás gyűjteménye.

A gyűjtemény több szempontból is újdonság a József Attila-irodalomban. Új tartalmilag, mert – ha egyes részleteiben ismerte is a kutatás a most közreadott anyagot – egészében, így együtt: olyan összkép bontakozik ki a kötetből, amely eddigi fragmentált tudáshoz képest mindenképpen új. S új a kötet jellege miatt is. A „hagyományos” szövegkiadás az eredeti dokumentumok transliterációján alapul, s így bizonyos mértékig elvonatkoztat attól: csak a tartalmat adja vissza, a külsőségeket, például az írásképet nem. A hagyományos szövegkiadás persze kényelmesebb, mint az eredeti anyagban való keresés, a használónak például nincsenek „olvasási” problémái (azokkal a sajtó alá rendező már megbirkózott), ám a transliteráció részesíté eljárása sok apró, nem „lényeges” részletet eltüntet: még a legaprólékosabb kéziratleírás is szegényesebb, mint az a kép, amely az eredeti dokumentum tanulmányozásából bontakozik ki a figyelmes szemlélő előtt. Azzal a kézenfekvő ötlettel tehát, hogy Varga Katalin az iratokat fotóreprodukcióban, hasonmásban adja, ezt a problémát megoldja. S mindezeket túl – a kutatót s az olvasót egyaránt – az „eredetiség” élményével ajándékozza meg.

Az iratok hasonmás kiadásának forgatása, persze, valójában egyáltalán nem azonos az eredeti anyag kézhezvételével, autopsziás vizsgálattal. A hasonmás, bár kevésbé, mint az átírás, maga is egyféle stilizálásnak tekinthető. Részben azért, mert a fekete-fehér technika csak kontrasztokat képes visszaadni, márpedig az eredeti dokumentum mindig „színes”: a pa-

pír, amelyen a szöveg olvasható, már elsárgult, a tinta kék vagy fekete (esetleg zöld, mint Kosztolányinál, vagy lila, mint Jókainál) stb. stb. (Ennyiben sajnálatos, hogy az eredeti elképzeléssel ellentétben, anyagi okokból, ezek az irathasonmások nem színesben lettek kinyomtatva.) Másrészt azért, mert a kötetbe való beleállítás, változó mértékben ugyan, de kényszerű méretváltozással jár (kicsinyítés, ritkábban nagyítás). Ezek a veszteségek azonban a hagyományos jellegű szövegkiadásokhoz mérten még mindig igen csekélyek: vállalhatók. Igazi veszteségnek csak az tekinthető, hogy a képeskönyvként, hasonmások sorozatával operáló kiadás, a könyv jellegéből adódóan csak nagyon takarékosan élhet a kiegészítő, magyarázó jegyzetekkel: voltaképpen a legalapvetőbb adatokra (megnevezés, lelőhely) szorítkozó képalírásokra szűkítve le a szerkesztői tájékoztatást. Varga Katalin álláspontja, persze, e vonatkozásban is vállalható: az irodalomkedvelő érdeklődőt nagy vonalakban ez is kielégíti, s – nem lebecsülendő haszon – a dokumentumokban való böngészésre, személyes „olvasói” aktivitásra készíti. A szakember pedig, ha némi többleterőfeszítéssel is, de maga is meg tudja keresni azokat a háttérinformációkat, amelyek a dokumentumok mélyebb értelmezéséhez szükségesek. S mindehhez a kötet végi precíz névmutató, amelyet – az általános rossz gyakorlattal ellentétben – Varga Katalin nem spórolt meg, igen hasznos keresési eszköz. Kutatónak, érdeklődőnek egyaránt jó szolgálatot tesz.

A kötet, bármily „egyszerű”, kézenfekvő ötlet eredménye is, természetesen nem a rózsabokorban született meg, alapos tájékozottság, szakértelem és módszeres munka kellett hozzá. Varga Katalin, akit az olvasók egy sor rendkívül gazdag anyagú, informatív bibliográfia készítőjeként ismernek (az ő nevéhez fűződik például a vaskos Babits-bibliográfia is!), a Petőfi Irodalmi Múzeum kéziratátnak vezetője. A bibliográfusi rutin és a kéziratokkal való bensőséges viszony e könyv létrejöttében szerencsésen egyesült. A Petőfi Irodalmi Múzeum ugyanis a legnagyobb József Attila-gyűjteménnyel rendelkező magyar közgyűjtemény, Varga Katalin így, mintegy hivatalból, egy olyan nagy kéziratgyűttes legfőbb öre, földolgozásának irányítója, amely szinte kínálta magát az új szempontú közzétételre. Ám Varga Katalin,

mint jó kéziratáros, tudta, a leggazdagabb gyűjtemény sem „teljes”, a kéziratok anyag, létmódjából következően, mindig szóródik: utána kell tehát menni. S az összeállító, bibliográfusként szerzett módszerességével, utána is ment ennek a sokfelé szétszóródott anyagnak. Azaz nemcsak „saját” gyűjteménye idetartozó anyagát vette számba, hanem több budapesti s jó néhány vidéki levéltár és archívum anyagát is átvizsgálta – horribile dictu még kórházi irattárakban is búvárkodott. S az eredmény impozáns: a szemelgető József Attila-filológiaihoz immár egy következetesen végigvitt, speciális nézőpontú, gazdag iratgyűjtemény közzététele is csatlakozik.

De mi e kötet nézőpontja, mi az, aminek közzétételére az összeállító vállalkozott? Nem életrajzot adott. Az anyag nem adja ki a költő teljes biográfiáját, sok minden nincs benne (s nem is lehet benne), ami egyébként fontos lenne. De megmutatja azt a József Attilát, aki a gyámügyi hatóságok, iskolák, bíróságok, ilyen-olyan hivatalos szervek látókörében mozgott, s akinek életét – a maguk saját nézőpontjából – ezek a szervek, bürokratikus mechanizmusok révén, dokumentálják. S ez nem kevés. Ha az így nyert adatokat értékükön kezeljük, s beépítjük az egyéb forrásokból kihámozható összefüggésekbe, olyan életrajzi nyersanyagot kapunk, amelyik az eddigieknél mélyebb és pontosabb interpretáció lehetőségét adja a kezünkbe. Márpedig ne feledjük, a József Attila-életrajz még Szabolcsi Miklós nagymonográfiája után is megírásra vár. Az eseménytörténet igazi mélységeinek és „finomságainak” föltárása még hátravan.

Az összeállítás József Áron és Pöcze Borbála házassági anyakönyvi kivonatával indul, és a József Attilának 1948. március 15-én adományozott posztumusz Kossuth-díj-adományozási okmányával zárul. Közben, szoros időrendben (tehát az egyetlen természetes rendben) sorakoznak az életút egy-egy állomását dokumentáló különféle iratok. József Attila születési anyakönyvi kivonata, gyermekvédő intézeti anyakönyve, elemi iskolai személyi lapja, bizonyítványa, postatakarékpénztári „betét-könyvecské”-je, újabb s újabb bizonyítványai, a Szent László Kórház betegfelvételi naplójának egy lapja, a menhelyi felvétel gazdagon burjánzó dokumentumai (köztük már Makai Ödön né-

hány fontos hivatalos levele), majd megint a költő újabb bizonyítványai, a makói szegény tanulókat Segítő Egyesület pénztári naplójának rá vonatkozó bejegyzése vagy a *Kékmadár* folyóirat „sajtóigazolványa” stb. stb. Mindegyik önmagában is érdekes, hasznos, informatív dokumentum, a menhelyi dokumentáció a maga nemében mégis egészen kiemelkedő. Egyrészt, még utólag is, érzelmeket fölkavaró irat-együttes ez egy kisleány kálváriájáról, hányódásáról, másrészt, túl a József Attila sorsát megvilágító mozzanatokon, mint a korszak menhelyi gyerekeinek sorsát társadalomtörténeti összefüggésekben fölillantó irat-együttes is igen tanulságos. A történések is jól hasznosíthatnák minden sorát. Irodalomtörténeti szempontból, persze, a kötet onnan kezdve válik igazán fontosá, sajtószerevé, amikor a felőttkor küszöbére érkező költőpalánta is megnyilatkozik, s versei révén a bírósági bürokrácia szemhatárába kerül. A LÁZADÓ KRISZTUS pörének iratanyaga, pontosabban a költő ez ügyben írott KIFOGÁSAL, azaz fellebbezése igazi filológiai csemege. Ennek az iratnak eddig csak egyik változatát ismertük, a kötet most mindkét – lényegesen eltérő – verziót adja, belevilágítva ezzel a költő védekezésének stratégiájába is.

Jellemző a forrásadottságokra, hogy az anyagban jelentős a különböző bírósági (s rendőrségi) iratok száma: vádiratok, kihallgatási jegyzőkönyvek, ítéletek nagy számban sorjáznak. Ezeknél az „utókorban hízelgő” adatoknál azonban, ha nem is érdekesebbek, de talán fontosabbak azok az iratok, amelyek a költő intellektuális fejlődésének „külső” történetét teszik megismerhetővé. A szegedi, a bécsi, a párizsi és a budapesti egyetemi leckekönyvek (a fölvetett órákkal, tanárok aláírásaival) s más egyetemi iratok. Az egyetemista életét bemutató anyagban ott van egyebek közt az Országos Magyar Diáknyomorenyhító Akció keretében megfogalmazott nevezetes „kérvény” hasonmása is – ez, méltán, az életrajzi összeállítások egyik igazi antológiadarabja. De föltűnik a lapokon a Magyar Külkereskedelmi Intézetnél töltött rövid időszak több dokumentuma is (kérvény, próbafordítás, szerződés stb.). Ezek között az egyik legizgalmasabb darab egy súlyosan rongált, vízfoltos irat, amely explicit alakban dokumentálja, hogy ekkor, 1929 márciusában önmagát József Attila *doktorandusz*ként nevezte meg. Így ez az információ adja meg a

fiatalkori művészetbölcselet életrajzi hátterét: eszerint ugyanis a költő ekkoriban *doktori disszertációján dolgozott* – csak éppen nem fejezte azt be. Anekdotikus információnak tetszhet, pedig nagyon is lényeges: itt olvasható a költő legfontosabb, legnagyobb becsben tartott munkaeszközének, Remington írógépezetének számlája (1929. december). S mindezeket túl további iratok is sorjáznak: a költő Jaurès munkaközösségi tagsági igazolványa, újabb s újabb pörök iratanyaga, lakás be- és kijelentőlapjai, tagsági könyvei, könyvtári „látogatójegye”, a *Valóság* szerkesztőjeként kibocsátott csekk-szelvénye, vasúti igazolványa, rendőrségen kiállított személyleírása, kiadói szerződése, Baumgarten-kisdíjának értesítője, rádióban előadott verseinek előzetes jegyzéke, szegénységbi bizonyítványa, indítandó folyóiratának, a *Szép Szónak* saját kezűleg írott előzetes címtérvei, a lap kiadására vonatkozó, másokkal együtt aláírt megállapodása, Siesta szanatóriumi orvosi igazolása, zsidó kórházi kezelési lapja stb. – mind-mind egy-egy érdekes és jellemző, olykor kimondottan fontos életrajzi mozzanat dokumentuma.

Az életrajzi dokumentáció valódi végpontja a balatonszárszói öngyilkosság hivatalos iratának sorozata: távirat, halottvizsgálati jegyzőkönyv, csendőrségi jelentés, helyszínrajz stb.

Maga az anyag, amelyet a kötet közread, természetesen többféleképpen is megítélhető. Az életrajzi adatokat, általában: az ún. referencialitás kérdését negligáló újabb értelmezői irányoknak ez a könyv nyilván csak „anekdotikus” adatok tárháza, amiből az értelmezés számára semmi lényeges nem következik. Ez az irányzat azonban, úgy vélem, téved, s mindenekelőtt önmagát csapja be: saját értelmezési lehetőségeit szűkíti. Azok az irodalomtörténész iskolák viszont, amelyek – bármilyen megfontolásból is, de – számolnak az életrajz kínálta lehetőségekkel, e kötetet örömmel üdvözölhetik. Számukra becsek lehetnek a könyv egyes adatai, de kivált fontos lehet ez az iratgyűjtemény mint egységes egész, mint az életút egyik, meghatározott nézőpontú áttekintése. Jellemző e tekintetben, hogy a 2006. évi könyvhétre megjelent József Attila-levelezés jegyzeteinek készítője, Stoll Béla már bőségesen merített az iratgyűjtemény hozadékából. A hiányzó életrajzi kronológia egyik, ideiglenes, helyettesítőjét láthatta benne, joggal.

S aki a költő életútjának eseménytörténetére kíváncsi, az ezután már nem is igen kerülheti meg ezt a könyvet. Magam mégis azt hangsúlyoznám, hogy ez az iratgyűjtemény, okosan élve vele, a gondolkodástörténet számára is fontos segédeszköz. S nem csak egyes időrendi adalékai lehetnek ilyen szempontból is érdekesek, nem csak – mondjuk – az egyetemi tanulmányok rekonstruktív elemzését könnyítik meg az itt közreadott iratok. Ott, ahol a költő érvel (s számos ilyen dokumentum is van a kötetben), maga az érvelés, az a mód, ahogy megfontolásait előadja, csoportosítja, ahogy bizonyos összefüggéseket kiemel vagy éppen elhallgat, is beszédes. Jellemezhetővé tesz egy gondolkodásmódot, egy észjárást, egy beállítódást. Úgy vélem, több olyan dokumentum is van a kötetben, amelyikről külön-külön is tanulmányt lehetne (s kellene) írni. Az persze más kérdés, hogy – mint minden más esetben – e könyv sem zárható be saját keretei közé. Ha József Attiláról szólunk, indulhat elemzésünk e kötet anyagából, valamelyik részletéből, de az, amit az értelmezőnek figyelembe kell vennie, az egész élet és életmű. Az egybenlátás követelménye ugyan nem könnyen teljesíthető, de tudásunk fragmentálódása nélkül föl nem adható.

A könyv igazi jelentőségét én abban látom, hogy ebben az iratgyűjteményben olyan kutatást és értelmezést könnyítő segédeszközt kaptunk, amely jelentős segítség ahhoz, hogy egyben lássuk azt, ami természete szerint is összetartozik. Amikor a „kemény” adatok mediális szóródása általános kutatói tapasztalat, s még „komoly” kutatók is csak a publikált információk kisebb-nagyobb hányadát tartják számon, minden olyan könyv, amely összehozza, egyberendezi azt, amit egyben kellene látnunk, jelentős előrelépésnek tekinthető.

Varga Katalin iratgyűjteménye ilyen munka. S ehhez csak ráadás, hogy alapfunkciója teljesítésén túl eleget tesz a költő (hasonmásban a hátsó borítóra is kitett) kívánságának:

„Intsd meg mind, kiket szeretek,
 hogy legyenek jobb szívvel hozzám.
 Vizsgáld meg az én ügyemet,
 mielőtt magam feláldoznám.”

Lengyel András

A NEMISÉG PERFORMATIVITÁSA

Judith Butler: Jelentős testek

Fordította Barát Erzsébet és Sándor Bea

Új Mandátum, 2005. 263 oldal, 3000 Ft

1

A Nyugaton több évtizedes múltra visszatekintő feminizmus hazánkban csak a kilencvenes évek elején vált a tudományos diskurzus részévé, ma azonban egyre jelentősebb szerepet játszik mind a humán, mind pedig a társadalomtudományokban. A témában megjelenő tanulmányok, a folyóiratok tematikus összeállításai vagy a Corvinus Egyetemen működő, a társadalmi nemek vizsgálatával foglalkozó kutatóközpont létrehozása a feminizmus tudományos intézményesülésének fontos állomásai.¹ Az Új Mandátum Könyvkiadó NEMISÉG ÉS TÁRSADALOM sorozata² szintén azt jelzi, hogy a feminista vagy *gender* nézőpontok nemcsak az irodalomtudomány, de a különféle kultúraturományok számára is lényegesek.³ A sorozat-

¹ Talán 1994 tekinthető az áttörés évének, hiszen a *Café Babel* és a *Helikon* ekkor jelentkezett tematikus számával, s ugyanebben az évben jelent meg a Hadas Miklós által szerkesztett FÉRFIURALOM című kötet is. Lásd *Café Babel*: FÉRFI – NŐ. 1994/1–2.; *Helikon*: Kádár Judit (szerk.): FEMINISTA IRODALOMKRITIKA. 1994/4.; Hadas Miklós (szerk.): FÉRFIURALOM. Replika kör, 1994.

² A sorozatban megjelent kötetek: Laqueur, T.: A TESTET ÖLTÖTT NEM. Ford. Szabó Valéria, Tóth László, Barát Erzsébet és Sándor Bea. Új Mandátum, 2002; Jagose, A.: BEVEZETÉS A QUEER-ELMÉLETBE. Ford. Sándor Bea. Új Mandátum, 2003.

³ A feminizmus egyrészt azoknak a társadalmi mozgalmaknak az összességét jelenti, amelyek a XIX. század végétől fogalmazták meg a nők emancipációs követeléseit. Másrészt a politikai aktivisták által megvalósított „gyakorlati” feminizmus elméleti hátterét is így szokás nevezni. A feminizmus tehát tudományos diszciplína is, amelyhez újabb tudományterületek – például *women’s studies*, *gender studies*, sőt *masculine studies* – kapcsolódnak. A feminizmus és a társadalomkutatás kapcsolatáról lásd Martha Lamp-land: FEMINIZMUS ÉS TÁRSADALOMKUTATÁS. In: Hadas Miklós (szerk.): FÉRFIURALOM. Replika kör, 1994. 55–62.

ban eddig három kitűnő kötet jelent meg, a legutóbbi, Judith Butler JELENTŐS TESTEK⁴ című könyve a legnehezebb olvasmány: témája rendkívül bonyolult, s jelentős tudományfilozófiai jártasságra van szükség ahhoz, hogy valaki Butler vitapartnerre lehessen.

2

A társadalomtudományok a nemiség kérdésén belül két rendszer – a biológiai nem, azaz a *sex*, valamint a társadalmi nem, azaz a *gender* – egymáshoz való viszonyát, a biológiai nemhez kapcsolódó kulturális jelentések konstrukcióját vizsgálják. A biológiai nem meghatározása az elsődleges, és a másodlagos nemi jellegek, tehát alapvetően a test jellemzői alapján történik, a társadalmi nemet, a társadalmi szerepeket pedig hagyományosan ez a biológiai nem határozza meg. A feministák a XIX. század végétől tulajdonképpen a biológiai nemből levezetett társadalmi szereppel és e szerepek által felkínált lehetőségekkel voltak elégedetlenek. A biológiai nem tényének kétségbevonása pusztán örültségnek tűnt, bár valószínűbb, hogy fel sem merült.⁵

A biológiai nem létezését Butler és Laqueur sem tagadja, ugyanakkor nem fogadják el a biológiai nemet mint valamilyen diskurzuson kívüli, a társadalmi környezettől független létezőt. „*A biológiai nem – mind az egy nemre, mind a két nemre épülő fölfogásban – situációfüggő: csakis a társadalmi nem és a hatalom fölött folyó harc kontextusában értelmezhető.*”⁶ Laqueur szerint a biológiai nemre vetett pillantásunk egyáltalán nem ártatlan: a biológiai nem természettudományos reprezentációi bizonyítják, hogy az emberi test anatómiai ábrázolását is meghatározta az ókori görög fölfogásra visszavezethető elképzelés, miszerint egy nem létezik: a férfi. A női nem ezen belül helyezke-

dik el, egy képzeletbeli vertikális tengely alsóbb(rendű) régiójában. Laqueur ezzel magyarázza, hogy a női genitáliákat úgy ábrázolták, mint a férfigenitáliák testen belül elhelyezkedő változatait.⁷ Ezt az egynemű modellt váltotta fel a XVIII. században a nemiség kétnemű modellje, amely már egy horizontális tengely mentén, egymást kizáró és egymással ugyancsak hierarchikus viszonyban álló ellentétként képzelte el a női és a férfinet. A két nem közötti különbség felfedezését és ábrázolását azonban nem tekinthetjük véletlennek: a felvilágosodás új modellje már eleve a társadalmi nem megszerveződésének erőkonstellációját tükrözte.⁸

Laqueur elmélete tehát alátámasztja Butler elképzelését: ha a biológiai nemet megfosztjuk „magától értetődő, objektíven létező, eleve adott” státusától, akkor nem lephet meg bennünket, hogy a kibillentett biológiai nem egyúttal magával rántja a társadalmi nemek rá épülő rendszerét is, s e mozgás révén jóval bonyolultabbá válik a nemi szerepek mátrixa. Így jutunk el a homoszexuálisoktól a melegeken/leszbikusokon, a *butch*okon/*femme*ken, a *drage*ken, a transzneműeken, a transzvesztitákon és a transzsexuálisokon át egészen a *queere*kig.⁹ A változatok megsokszorozódásánál azonban jóval többről van szó: Butler szerint meg kell vizsgálni azokat a kirekesztő eljárásokat, amelyek révén ezek a pozíciók létrejönnek, hiszen a rendszer működését kell megváltoztatni (114.).

3

„*A biológiai nemiség gyökere nem a biológiában gyökerezik, hanem abban az emberi szükségletben, hogy beszéljünk róla*” – írja a nemiség képi, nyelvi és irodalmi reprezentációit elemző Laqueur.¹⁰

⁷ I. m. 100.

⁸ I. m. 30.

⁹ A *butch* férfias megjelenésű, elsősorban lesbikus nő vagy meleg férfi; a *femme* nőies megjelenésű, lesbikus nő vagy meleg férfi; a *drag* olyan többnyire lesbikus nő vagy meleg férfi, aki szereti viselni a másik nem ruházatát; a *queer* olyan nemi identitás, amelynek lényege a folytonos változás, a meghatározhatatlanság. Lásd Jagose, A.: BEVEZETÉS A QUEER-ELMÉLETBE. Új Mandátum, 2003. 8–11.

¹⁰ Laqueur, T.: A TESTET ÖLTÖTT NEM. Új Mandátum, 2002. 130.

⁴ Butler, J.: JELENTŐS TESTEK. Ford. Barát Erzsébet és Sándor Bea. Új Mandátum, 2005.

⁵ Ugyanakkor a századforduló irodalmában történetek kísérletek a biológiai nemek közötti határok újragondolására. Oscar Wilde, Bram Stoker és H. G. Wells regényei kapcsán lásd Showalter, E.: DEKADENCIA, HOMOSZEXUALITÁS ÉS FEMINIZMUS. Ford. Nagy László. *Café Babel*, 1994/1–2. 143–153.

⁶ Laqueur, T.: A TESTET ÖLTÖTT NEM. Új Mandátum, 2002. 31.

A nyelv Butlernél is központi jelentőségű: „a nyelv produktív, konstituáló, hogy ne mondjuk performatív annyiban, amennyiben ez a jelölő aktus kijelöli és behatárolja a testet, amiről azt állítja, hogy mindenféle jelölést megelőzően talált rá” (42.).

A feminizmus minden ágának közös célja, hogy a maskulin jellegű világrendet, mely mindent a férfi perspektívájából jelöl, kibillentse azáltal, hogy rámutat: ez a jelölési mód nem magától értetődő. Ez a pluralitás kulcsfontosságú a feminista elméletek számára, hiszen a feminizmus éppen a világ maskulin egyszólamúságát kritizálja. Ezt a pluralizmust jeleníti meg a feminista szövegek jelölési módjainak többszólamúsága, lezáratlansága, amely a szavak szintjén is megragadható, s sokszor már-már öncélú nyelvjáteként hat. A feminizmus elképzelhetetlen a posztmodern elméletek – posztstrukturalizmus, dekonstruktivizmus, lacani pszichoanalízis – nélkül, hiszen ezek alkalmazása teszi lehetővé a feministák legfontosabb célját: a fallocentrikus diskurzus elemzését egy társadalomkritikai elmélet kialakítása során.¹¹

A névadás aktsza a feminizmus számára központi jelentőséggel bír: a pszichoanalízis szerint ugyanis ezen keresztül lép be az egyén az apa Törvénye által uralt társadalmi rendszerbe, amelyhez a feminizmus mindig is kritikusan viszonyult, s amelynek leleplezésére Butler törekszik. A névvel való felruházódás mégsem determináló hatása, „a jelölt dolgot csak úgy lehet biztosítani, ha megkülönböztetjük megfelelő használatát a nem megfelelőtől [...], s ennek a megkülönböztető határnak az instabilitása a megfelelő és a katakrézis-szerű között megkérdőjelezi a tulajdonnév látszólag nyilvánvaló funkcióját” (206.). A jelölt dolgok tehát azoktól a képzavarszerű beszédaktusoktól függenek, amelyek sehogy vagy rosszul utalnak – a Butler által sokat emlegetett drag-performanszot ilyen beszédaktusként lehet értelmezni. Butler egy Napóleonnak keresztelt tengerimalac példájára hivatkozva fejt ki, hogy a név stabilizálja a jelentést, ugyanakkor játékeret is biztosít számára (199.). A jelölés e tulajdonságából kovácsol tőkét a szerző, hogy elemezze, majd felülírja a nemiségről szóló maskulin diskurzus működésdóját.

¹¹ Drozdik Orsolya: UTÓSZÓ: VALLÓMÁS. In: Drozdik Orsolya (szerk.): SÉTÁLÓ AGYAK. Kijarat, 1998. 256.

Születésünk pillanatában belekerülünk egy diskurzusba, melynek törvényeit a pszichoanalízis szerint életünk első néhány hónapjában elfogadjuk; ahogy Allen Young fogalmaz: megkezdődik a nemiszerep-programozás. A pszichoanalízis a posztstrukturalizmus, a dekonstrukció vagy a cultural studies mellett éppen azért bír hihetetlen jelentőséggel a feminizmus számára, mert a lélekanalízist ennek a „programozásnak” a folyamata érdekli. A feministák ugyanakkor azt is hangsúlyozzák, hogy a pszichoanalízis – amely a nőt másodrendű, péniszirigységben szenvedő lényekként jeleníti meg – a férfiuralom, a férfinezőpont által uralt beszédmód tökéletes példája is egyben.

Lucre Irigaray francia feminista szerint a maskulinitás által uralt diskurzus legfőbb jellemzője, hogy az általa folyamatosan megerősített rendszer női/férfi bináris oppozíciója nemcsak a heteroszexualitás sémájába nem illeszthető szexualitást zárja ki magából, de valójában magát a nőiséget is kirekeszti (47.). Butler már-már eldönthetetlen kérdészet, amikor azt mondja, hogy ami kirekesztődik, az ugyanakkor meg is teremtődik a kirekesztés folyamatában. Tehát a kirekesztett egyrészt külsőlegesnek tekinthető, másrészt azonban a rendszerhez képest mégis belső, és „a rendszeren belül mint inkohérenca, felforgatás, a rendszer-szerűséget fenyegető elem jelenik meg” (50.). Irigaray és Butler ugyanaz érdekli: hogyan juthat újra szerephez a kirekesztett, s azáltal, hogy „újra a pályára engedik”, miként írhatja át a fallikus diskurzust.

Irigaray technikáját elemezve Butler a következőket írja: „Irigaray arra tesz kísérletet, hogy megmutassa és visszavezesse a rendszerbe az egyszer már kirekesztettet. Ebben az értelemben megismélli és átírja a fallikus ökonómiát. Ez nem szolgálékű idézés vagy... ismétlés, hanem olyan engedellenség, amely az eredeti szöveg terminológiáinak keretein belül megy végbe, mely megkérdőjelezi az eredet hatalmát.” (55.) Persze a stratégia nagyon bonyolult: „Ha a nyelvben, amelyen egyszerűen csak szubjektumként szólal meg a nő, s a fallocentrikus diskurzust használja, azaz férfiasá válk, akkor a szexuális különbségeket ismét csak újraképezi, és így magát a nőt zárja ki. Sokkal összetettebb stratégiát kell találni. A nő a diskurzusban csak úgy vehet va-

lóban részt, ha ő maga szólal meg” – írja Drozdik Orsolya, aki bár nem hivatkozik Butlerre, szavainak hátterében lehetetlen nem felfedezni a feminizmus manapság egyik legtöbbet hivatkozott elméletét a társadalmi nem performativitásáról.¹²

Butler a terminust John L. Austin beszédaktus-elméletéből kölcsönzi: a beszédaktus-elmélet lényege az, hogy vannak olyan kijelentések, amelyek nem tényeket állapítanak meg, amelyek nem lehetnek igazak vagy hamisak; ezek a kijelentésekkel valamilyen cselekvést hajtunk végre. Az ilyen megnyilatkozásokat Austin performatívumoknak nevezi.¹³ A performatív megnyilatkozások létrehozzák azt, amit megneveznek, de csak egy diskurzuson, egy hagyományon belül képesek erre. Hogy a legtöbbet idézett példánál maradjunk, a házasságkötő teremben kimondott „igen, akarom” előtt „igen”-ek milliói vannak. Az „igen” azáltal nyeri el erejét, hogy ebben a szituációban a múltban elhangzott „igenek”-hez igazodva mindig „igen”-t mondunk – mindig ezt az „igen”-t ismételjük, imitáljuk. A nemiség ilyen értelemben performatív: a diskurzus hagyományába illeszkedve citálja¹⁴ a nemiséget újra és újra, s mint jelölő, létre is hozza azt, amit jelöl. Butlert az érdekli, hogyan lehet ezt a rendet úgy idézni, hogy az idézés visszahasson a rendszer szerkezetére és működésére, s ezáltal leplezze le a heteroszexuális mátrixot.

Az elmélet lényege már a GENDER TROUBLE-ban¹⁵ előkerül, a JELENTŐS TESTEK-ben Butler csak tovább finomítja az elképzelést és annak bemutatását. A teória magát azonban csak akkor érzjük el, ha lehántjuk a szójátékok és filozófiai példák egymásra rakódott rétegeit. Ezzel, a feministák számára bizonyára esszencialista jellegű egyszerűsítéssel ugyan nagy mennyiségű intellektuális tartalmat áldozunk fel, de talán érdemes vállalni a kockázatot. Úgy tűnik ugyanis, mintha a legutolsó réteg alatt

egy lélektani közhely bújna meg: az ember az identitását úgy építi fel és erősíti meg folyamatosan, hogy a bevett nemi szerepeket ismétli. Butler ennyiben tehát nem mond újat, az újdonság e koncepció továbbgondolásában rejlik. Hiszen mi történik, ha elégedetlenek vagyunk a felkínált nemi szerepekkel? Újakat hozhatunk létre – vágnák rá a homofil mozgalomhoz tartozók, akik már homoszexuális identitással rendelkeztek. A meleg felszabadítási mozgalom képviselői is hasonlóképp válaszolnának, legfeljebb kissé öntudatosabb hangnemben; az újabb identitást, szerepet felkínáló lesbikus feminizmus hívei pedig végképp helyeselnének. Butler azonban ezzel a válaszal egyáltalán nem elégedett: hiába sokszorozódtak meg ugyanis a szerepek, hiába gyarapodott az identitásválaszték, a rendszer egésze és működési mechanizmusa érintetlen maradt. A *queer*elmélet ebből a helyzetből kínál kiutat.

5

A poszt- vagy késő modernitásban a társadalom a nemzeti történelem, a nemzeti kultúra és a nemzeti identitás kategóriával már nem írható le kielégítően. Azok a társadalmi-gazdasági változások, amelyekről a késő modernitás, a radikális modernitás vagy a posztmodernitás teoretikusai – például Stuart Hall, Ulrich Beck, Anthony Giddens, Jean-François Lyotard – beszélnek, az identitás felfogását is módosították. A felvilágosodás statikus identitáskonceptiója szerint az egyén szilárdan rögzített, változatlan identitással rendelkező individuum. A szociológiai szubjektum interaktív koncepcióját az egyre összetettebbé váló modern világ hívta életre. Az elképzelés lényege, hogy a szubjektum belső magja a „másokkal” való viszony során formálódik, s nem egyetlen, hanem több, néha ellentmondásos identitásból áll össze. A posztmodern identitáskonceptió lényege, hogy a szubjektum nem rendelkezik rögzült, lényegi vagy folytonos identitással, hanem különböző alkalmakkor különböző identitásokat ölthet magára. Az egyseges identitást pedig az „én narratívájával”, azaz a folyamatként érzékelt és elbeszélte egyéni élettörténettel pótolja. A ma leginkább teret hódító konstruktivista felfogás szerint az identitás tehát nem természetből adott, hanem

¹² I. m. 247.

¹³ Austin, J. L.: TETTEN ÉRT SZAVAK. In: Pléh Csaba, Síklaki István, Terestyéni Tamás (szerk.): NYELV, KOMMUNIKÁCIÓ, CSELEKVÉS. Osiris, 1997. 31.

¹⁴ A citálás Butler elméletének jellegzetes terminusa. A kifejezés fontos jelentéseleme az a kissé erősza- kos jelentésárnyalat, amelyet a szó implikál.

¹⁵ Butler, J.: GENDER TROUBLE: FEMINISM AND THE SUBVERSION OF IDENTITY. Routledge, 1990.

jól behatárolható időszakra jellemző társadalmi konstrukció.¹⁶

A nemiség szempontjából az identitás kulcsfontosságú, hiszen egyrészt a nemiség heteroszexuális modelljének alapja a testi tényezőkön túl a kétféle nemi identitás, másrészt pedig a heteroszexuális minta egyeduralmát megtörő csoportok számára a közösségi identitás rendkívüli jelentőséggel bír. A nemiségről szóló diskurzusok Jagose-féle történeti áttekintése is azt támasztja alá, hogy a diskurzusok változásában döntő szerepe volt az identitásról alkotott elképzelések változásának is.¹⁷

Az identitás nemiséggel kapcsolatos koncepciói párhuzamosan alakultak a társadalomban, illetve a társadalomelméletekben bekövetkező változásokkal, így nem meglepő, hogy a *queer*elmélet az identitás posztmodern elméleteivel is összhangban van. „A [queer] szó olyan sajátos kulturális és elméleti hatások kontextusában született, amelyek egyre inkább meghatározták a lesbikus és meleg identitásról szóló vitákat az egyetemek világában és azon kívül is. Talán annak hatása volt a legjelentősebb, ahogyan a posztstrukturalizmus problematizálta a meleg felszabadítási mozgalom és a lesbikus feminizmus értelmezését az identitásról és a hatalom működéséről.”¹⁸ A *queer* lényege ugyanis az identitás destabilizálása, annak hangsúlyozása, hogy az identitás átmeneti és kontextusfüggő. A *queer* tehát nemcsak a heteroszexualitás által felkínált azonosulási módokat, de a homoszexualitás kötött formáit is elutasítja, és radikálisan új, pluralizáción alapuló identifikációs lehetőséget, illetve politikai szerveződésmódot jelent.

A *queer*elméletre nagy hatást gyakorló Judith Butler szerint nem szabad ragaszkodni a koherens identitáshoz, mivel a szubjektum csak azon az áron teremtheti meg koherenciáját, hogy feladja az alkotóelemeitől szolgáló identifikációs átjárásokat, és kizárja azokat a „vitat-

kozó kapcsolódásokat”, amelyek önnön működésének terepét demokratizálhatnák (117.). Butler ezen az alapon nemcsak a koherens heteroszexualitást, de a koherens meleg, lesbikus és egyéb identitásokat is elutasítja. Ezek az identitások ugyanis csak egy (vagy több) másik elutasítása árán érhetők el. A homoszexuális és a lesbikus azt jelenti, hogy a heteroszexualitáshoz képest határozom meg magam, s így továbbra is e mátrix foglya vagyok; de a *butch* is azt jelenti, hogy nem vagyok *femme*, s ezért a nőiesség elutasításával továbbra is a heteroszexuális rendszer sztereotípiái szerint találok meg önazonosságomat. A *queer*elmélet ezzel szemben a különbségek ökonómiáját próbálja megteremteni, és bírálja a nemiség ama rendszereit, amelyek a nemi identitást egységesként akarják feltüntetni. E támadás célja pedig az, hogy kiderüljön, ezeknek az identitásoknak a természetessége csak látszólagos. A JELENTŐS TESTEK borítóján alig azonosítható, kontúrok nélküli árnyékképet látunk, s nem tudjuk egyértelműen meghatározni, hogy férfiról vagy nőről van-e szó. Mindez illik Butler állandóan mozgásban lévő, identitásról és *queer*ről alkotott felfogásához, hiszen ha felülírjuk a heteroszexuális mátrix kétnemű modelljét, a „nő” és a „férfi” megkülönböztetés is értelmét veszti.

6

A nemi szerepek megalkotásának performatív aspektusa azt jelenti, hogy a nemi szerepek szigorú szabályokat követő citálásával hozzuk létre a meghatározott nemi szerepnek megfelelő identitást. A konstruktivizmus tehát nem valamiféle szabadságot jelent, amellyel élve a szubjektum tetszése szerint alakíthatja nemi identitását, hiszen a konstrukció performatív aspektusa eleve nem más, mint a normák kényszerű ismétlése. Butler hangsúlyozza, hogy a performativitás nem szabad játék, nem holmi teátrális önmutogatás, nem is egyszerű előadás – bár sokan tévesen a művészeti performance-szal azonosították –, hanem olyan ritualizált produkció, amely a kényszer alatt és által, a tiltás és a tabu erejének köszönhetően jön létre és ismétlődik, amelyben a produkció milyenségét a kiközösítés réme irányítja (99.).

A rítusok és a társadalmi jelentések kapcsolatát a társadalomtudományokban Durkheim

¹⁶ Feischmidt Margit: ELŐSZÓ. In: Feischmidt Margit (szerk.): MULTIKULTURALIZMUS. Osiris–Láthatatlan Kollegium, 1997; Hall, S.: THE QUESTION OF CULTURAL IDENTITY. In: Stuart Hall, David Held, Tony McGrew (eds.): MODERNITY AND ITS FUTURES. Polity Press in association with Blackwell Publishers and the Open University, 1993. 275–277.

¹⁷ Lásd Jagose, A.: BEVEZETÉS A QUEER-ELMÉLETBE. Új Mandátum, 2003. 31., 45., 55., 65., 67.

¹⁸ I. m. 78.

és Van Gennep nyomán Victor Turner munkássága helyezte előtérbe.¹⁹ Paul Connerton a megemlékezési szertartások kapcsán ugyancsak írt egy klasszikusnak számító munkát a rítusok performatív jellegéről. A rítusok Connerton szerint olyan szimbolikus természetű, szabályok által irányított tevékenységek, amelyek ereje abban rejlik, hogy rendkívül kötött formában ismételnék valamilyen, a múlthoz köthető eseményt, jelenséget. A rítus állandósága a liturgikus nyelvnek köszönhető; ez a liturgikus nyelv ugyanis Connerton szerint a cselekvés egy bizonyos formája, amely megvalósít valamit a gyakorlatban; a rítus tehát performatív és formalizált nyelv.²⁰ Connerton a rítusokat változatlanoknak, stabilnak tekinti, s bár maga is utal arra, hogy mégsem örök időktől fogva állandók, nem foglalkozik azzal, hogy milyen feltételek mellett módosulhatnak. Butler viszont éppen arra kíváncsi, hogyan lehet kibillenteni egyensúlyából a nemiség performativitásának ismétlődő rituáléját, melynek célja, hogy a nemiség rendszerét természetesnek és megváltoztathatatlanak tüntesse fel.

Bahtyinnak a paródia felforgató jellegéről vallott nézeteivel²¹ összhangban Butler is a paródiában látja ennek lehetőségét, mivel úgy gondolja, hogy ahol elvárt a szubjektum uniformizálódása, ott a konformitás parodisztikus elfoglalása révén megjelenhet a törvény elutasítása, illetve reartikulációja, mely annak hatalmával szemben alkalmazza a törvényt, aki kinyilvánította azt (122.). A görög *parodeia* azt jelentette: „a dal eltorzított előadása”. Az irodalomban szatirikus kritikaként vagy a nevetségessé tétel egyik formájaként jelenik meg, amely úgy utánozza egy író vagy irányzat stílusát, hogy szembetűnjenek az író gyengeségei vagy az iskola kliséi. A paródia leleplezi a kipécézett szerző tartalmi és formai modorosságait, de ezt csak akkor tudja megvalósítani, ha rendkívül alaposan ismeri saját tárgyát. A paródia azzal, hogy túlzó módon hangsúlyoz-

za a tárgyául választott poétikai vagy éppen társadalmi rendszer jellemzőit, valójában rámutat e rendszer megalkotottságára. Ezzel a gesztussal persze ki is billenti a magát statikusnak és magától értetődőnek beállító rendszert, de nem rombolja szét a rendszer egészét. Butler is figyelmeztet arra, hogy a *drag*-performansz a nem normák felforgatásának egyik módja lehet, de a kategóriák visszájára fordított ismétléseként a nem normák idealizálását, a behódolást, a sértés megismétlését is kockáztatja (123., 125., 132.).

A *drag*-performanszok ereje mégis abban van, hogy rámutatnak: a heteroszexuális normák és kategóriák lényege is imitáció; az uralkodó heteroszexualitás maga is önmaga idealizációjának ismétlésére tett szüntelen erőfeszítés. „A *drag* tehát szubverzív annyiban, amennyiben megvilágítja a hegemon nemiséget előállító ismétlődés struktúráját, s vitatja a heteroszexualitás természetességre és eredetiségre formált igényét.” (125.) Amikor a férfiak nőként jelennek meg, öltözködésben, viselkedésben, hanghordozásban végletekig eltúlozva a nőiség jegyeit, akkor valójában a nem destabilizációját hajtják végre, leleplezik annak állítólagos természetességét, és megkérdőjelezzik a heteroszexuális normákra vonatkozó állításokat. A *drag* ezenkívül akkor is hatékony felforgató diskurzusként működik – mondja Butler a *PARIS IS BURNING* című film kapcsán –, amikor a rokonság újfaja, nővérségen²² alapuló formációját hozza létre, s újfajta közösséget alkot meg.

7

A *queer*elmélet természetesen nem mindenhol arat osztatlan sikert, ami három okra vezethető vissza: egyrészt a kifejezés történetére, másrészt a nemiséggel kapcsolatos álláspontok politikai aspektusaira, harmadrészt pedig arra a csapdára, amely minden ilyesféle definíció sajátja. A *queer* kifejezés nemcsak a BEVEZETÉS A QUEER-ELMÉLET-be című kötet fordítójának okozott gondot: a nemiségről szóló diskurzusok is ellentmondásosan viszonyulnak hozzá. Sán-

¹⁹ Lásd Turner, V.: A RITUÁLIS FOLYAMAT. Ford. Orosz István. Osiris, 2002.

²⁰ Connerton, P.: MEGEMLEKEZÉSI SZERTARTÁSOK. In: Zentai Violetta (szerk.): POLITIKAI ANTROPOLÓGIA. Osiris–Láthatatlan Kollégium, 1997. 64–83.

²¹ Lásd Bahtyin, M.: FRANÇOIS RABELAIS MŰVÉSZETE. A KÖZÉPKOR ÉS A RENESZÁNSZ NÉPI KULTÚRÁJA. Ford. Könczöl Csaba. Európa, 1982.

²² A nővérség (sisterhood) a feminista közösségekben egyrészt megszólítás (sister), másrészt az összetartozás kifejezője.

dor Bea már a Jagose-féle kötet előszavában tisztázza, hogy a szó eredeti jelentéseinek sérülő felhangjai vannak: a normálistól eltérő, furcsa, gyanús, kétséges, homoszexuális és így tovább. A *queer* ellenzői szerint a kifejezés nem választható le arról a homofób kontextusról, amelyben létrejött, míg az ellentábor amellett érvel, hogy éppen e történetiség miatt lehet e terminust a büszkeség kifejezéseként használni.²³

A meleg és leszbikus csoportok mindig is határozott politikai pozíciót foglaltak el. A homofil szervezetek tették meg az első lépéseket annak érdekében, hogy a társadalom elfogadja a homoszexuálisokat, hogy a homoszexualitás ne lehessen büntethető.²⁴ A meleg felszabadítási mozgalom radikálisabb politikai célkitűzéssel párosult: a mozgalom megalakulásával létrejött a leszbikus- és melegidentitás mint politikai erő. Ezek a csoportok az újbaloldali mozgalmakat követve a heteroszexuálisok uralta társadalom struktúráit és értékeit kezdték kritizálni, és az elnyomás minden fajtáját támadták.²⁵ A leszbikus feminizmus politikai szándékai szintén világosak: a férfidominancia megszüntetése a cél, nemcsak a heteroszexuális, de a homoszexuális világban is. Az 1990-es években azonban – írja Jagose –, a leszbikus- és melegelméletek elkezdtek meg-

kérdőjelezni az identitáskategóriák egységességét és politikai hatékonyságát.²⁶ A *queer*elmélet annyiban „apolitikus”, amennyiben legfontosabb stratégiájának a természetesnek tekintett kategóriák megkérdőjelezését tartja. Az egységes identitást feltételező homofil szervezetek, valamint az esszencialista felfogást valló felszabadítási mozgalom hívei éppen e miatt az állítólagos „apolitikus belenyugvás miatt” támadják a *queert*, hiszen veszélyben látják a mozgalmak korábbi eredményeit.²⁷

Azt, hogy milyen problémákat vet fel a *queer* radikálisan újító, „furcsa” terminusa, mi sem bizonyítja jobban, mint hogy e kifejezés „szülőanyja”, Teresa de Lauretis sem teljesen elégedett a fogalommal, mondván, hogy az „nagyon gyorsan a kiadói ipar fogalmilag üres teremtményévé vált”.²⁸ A *queer* azt tudatosítja, hogy a meleg- és leszbikusidentitások azáltal, hogy a közösségre és a közös identitásra alapozzák retorikájukat, elkerülhetetlenül kizárnak és megtagadnak másokat, miközben az egyetemesség hamis illúziójába ringatják magukat.²⁹ Nem világos azonban, hogy miként lehet folyamatosan mozgásban tartani egy terminust, amelyet a használhatóság érdekében óhatatlanul is folyamatosan próbálnak meghatározni.

Gyuricza Eszter

²³ Jagose, A.: BEVEZETÉS A QUEER-ELMÉLETBE. Ford. Sándor Bea. Új Mandátum, 2003. 101.

²⁴ I. m. 31.

²⁵ I. m. 39., 42.

²⁶ I. m. 90–91.

²⁷ I. m. 100.

²⁸ I. m. 122.

²⁹ I. m. 123.

JÁNOSY ISTVÁN

**Besztercebánya, 1919. május 18. – Gyenesdiás,
2006. augusztus 19.**

Meghalt Jánosy István költő. Hosszú betegség után, amelynek szenvedéseit éppoly türelemmel viselte, mint azokat a szenvedéseket, amelyek hosszú pályáját kísérték. Betegsége miatt már évek óta csak kivételes alkalmakkor mozdult ki otthonából; igaz, sosem volt társági ember, legbelső köreibbe visszahúzódva élt. A szellem embere volt, életét a művészeteknek és tudományoknak szentelte; nem tudni azonban, szelleme meddig tudott menekülni a csonttá soványodott test pusztulása előtt. Utolsó heteiben nagy költőelődeinek sorában osztozott, már beszélni sem tudott. Szemével jelezte, hogy felismeri, ki szól hozzá, hogy érti, amit mondanak neki. Saját kezével épített házában, a Balaton közeli Gyenesdiáson érte a halál. Orvos hűga még megittatta, aztán sóhajtott egyet, és elhagyta az élet. A távozás pillanatáig elkísérték szerettei, végső búcsút vehetett tőlük. Méltó volt ez a régimódi halál, ez a bensőséges ünneppé emelt megemmisülés a KUKORICAISTENNŐ költőjéhez. Olyan volt, mint az élete.

Jánosy István furcsa bagoly volt. Az irodalmi világ nem is tudott mit kezdeni vele. Alkotó éveit, hét évtizedet – első vállalható verseit tizenhét éves korában írta – ritka pillanatoktól eltekintve a pálya szélén töltötte. Az anyagi érvényesüléshez, sikeres önérvényesítéshez nem értett, csak a szellemi önépítéshez. Egyszerre volt higgadt bölcs és szertelen kamasz. Szenvedélyesen érdekelte minden, természet-tudományok, matematika, művészetek, zene, filozófia, teológia, történelem és költészet; ám valójában egyetlen dolgot keresett, egyetlen dolog foglalkoztatta: a lélek. Az emberi lélek és a világlélek, amelyhez az önelemzésen keresztül talált utat.

A híres fasori gimnáziumban tanult, majd a pesti egyetemen görög–latin és pszichológia szakon. Sopronban pedig elvégezte az evangélikus teológiát, felszentelt pap volt. 1944-ben káptalani szolgálatba lépett Budapesten, 1946-tól a fasori gimnáziumban tanított, és amikor azt felszámolták, egy külvárosi általános iskolába került. 1954-ben kilépett, attól kezdve fordításaiból élt. Élete külső eseménytelenségben és szüntelen belső gazdagodással telt. Folyamatosan dolgozott, puritán újpesti, később zuglói lakását költői műhely-lé alakította. És rejtett raktárrá, ahonnan váratlanul kerültek elő évtizedeken át fiókban tartott művei. Halála előtt pár nappal – még láthatta – Rákócziról közel fél évszázada írt drámája jelent meg. Utolsó köteteiben egyre-másra közölte a harmincas-negyvenes évek kiadatlan verseit, és ezek meglepően jól illeszkedtek kései költeményeihez. Szerzteágazó életműve, versei, drámái, elbeszélései és tanul-

mányai egyetlen koncentrikus körökben táguló gondolatrendszert alkotnak. Ehhez kapcsolódnak azok a műfordításai, amelyekkel – pénzkereső megbízást teljesítve vagy azon túl, szabadon kalandozva a világirodalomban – saját művét körülépítette.

Eszmélkedésének éveit, amelyek az antikvitás, a lélektan és az iszterizmus vonzásában teltek, feldúlta a háború. A hátszágban élte át, kórházban mentett és gyógyított mint fiatal lelkész. A szenvedés képei beleégtek idegeibe, és álmok, éber víziók formájában egész életében kísértették. Pályája vége felé TÁVOLODÓ ARCOK (1990) című prózakötetében megrendítő, sűrű anyagú vallomásokban dolgozta fel emlékeit.

Első versei, amelyek a *Válaszban* és az *Újholdban* jelentek meg, komoly feltűnést keltettek, első kötete, a PROMETHEUS (1948) Nemes Nagy Ágnes és Pilinszky János első kötetével együtt a második világháború utáni lírai megújulás élvonalát jelentette. Olyan, azóta antológiadarabokká vált versek jelentek meg benne, mint a LEFUTÁS A HÁRMASHATÁRHEGYRŐL, a MEMLING FÜRDŐBE LÉPŐ AKTJA MONDJA VAGY A MONDD, KI VAGY?, ez a sejtelmesen lebegő költemény, amelyben a fiatal költő ujjongó testi-lelki szerelme a természetisten hatalmas látomásává tágul:

*„Orrod bártortalan hegye arcomhoz ér – tényleg levél,
papír cimpád is... Márvány puha bőröd alatt a sok-sok rejtek-ér
szintén levél: suhogás, mit ujjam, szemhéjam, szám suhogása kutat,
míg egyszer meglódul a szélről a vállad, a völgyek, a fényutak,
kiesik önmagából a nap: lecsordul, s hullámként felloccsan a föld –
ó mondd, ki vagy? Felelj! Ne nézz! Lehet-e minden újra egy?
Van-e lombik, mely magábaölel és hő, mibe minden egybeég,
S egy robbanás, mikor Isten anyag lesz: valóság, nemcsak puszta név...”*

A Baumgarten-díjat még odaítélték neki, és méltán, de mire átvehette volna, megszüntették. Később sem halmozták el kitüntetésekkel, 1973-ban József Attila-díjat, 1986-ban Déry Tibor-jutalmat kapott; 1998–1999-ben a Soros Alapítvány Alkotói Díját. Ez, akárhogy is, mellőzöttségét bizonyítja.

A fényesen induló pálya megtört. Legközelebbi pályatársai is úgy látták, költészete mintha nem úgy és nem arra haladt volna, ahogyan várható volt. Nem a rákényszerített hallgatás miatt, az másoknak, akik más pályát jártak be, szintén kijutott. Jánosy tíz évvel első kötete után jelentette meg RÁKÓCZI IEFJÚSÁGA (1958) című történelmi elbeszélő költeményét, ahogy jobb híján maga a költő meghatározta műfaját, és amit a költői szakma ennek is olvasott. Következésképp meglehetősen idegenkedéssel fogadta. Valójában azonban nem hasonlított semmire, amit a magyar költészet addig hosszú versként létrehozott, nincs köze a régiek epikus költészetéhez, de Babitshoz, Kassákhhoz, Illyéshez és Juhász Ferenchez sem. Nem elbeszélő, ha-

nem álepikus költemény, Jánosy amerikai elődeinek és kortársainak eredményeit akkor még alig ismerve hozta létre azt a töredezett szerkezetet, és komponálta meg azt a többszólamú hangot, több nézőpontot ütköztető beszédmódot, amelyben nem a történetmondáson, hanem a történelem feszültségterében vergődő ember lelki történésein van a hangsúly.

Jánosy az ötvenes évek végére társtalanná vált, magányos kísérletei csak szűk körben keltettek visszhangot. Pedig eredményei jelentősek. Jungiánus volt, Carl Jung módszerét használta, amikor képzett pszichológusként rendszeresen feljegyezte és szakszerűen analizálta álmait. Tisztában volt vállalkozásának veszélyeivel, ahogy azt az EGY IDEGÖSSZEOMLÁS FÖLJEGYZÉSEI mutatják, tudta, mit jelent úgy merülni alá a tudatmélyben gomolygó képzetek világába, hogy egyszerre megfigyelő és tárgy a megfigyeléseinek. És persze nemcsak önmagába merült, kitűnő olvasó is volt: érzékenyen kihallotta Berzsenyi klasszikus strófáiból a depresszió tüneteit, rokona volt Goya, Schumann, Dosztojevszkij, Juhász Gyula, John Berryman, Gulácsy Lajos és minden szenvedő, aki saját tudatának falába ütközik. Talán ezért fegyelmezte anyagát oly gyakran klasszikus, veretes formákba.

És azért is, mert úgy gondolta, hogy a költő, miközben a lélek felátatlan területeit hódítja meg, nem szakadhat el a művelődés évezredes hagyományaitól, és nem szakadhat el szűkebb közösségétől, amit szülőföldnek, hazának szokás nevezni, és még szűkebb otthonától, ami esetében a dunántúli táj. Ezért van verseiben annyi régészeti, antropológiai, történelmi és néprajzi utalás, és ezért kötött minden utalást a mába. Az emberiség közös emlékezetének nyomait kutatta huszadik századi traumáktól zilált látomásaiban. Ebben a szintetizáló látásmódban összeér kelet és nyugat, antikvitás, judaizmus, kereszténység és buddhizmus-hinduizmus. Jánosy lírai hősei Jézus, Gandhi és Martin Luther King, látása egyetlen perspektívába fogja a RÁMÁJANÁ-t, Milton ELVESZETT PARADICSOM-át és Allen Ginsberg KADDISH-át; és ugyanígy Beethoven kései vonósnégyeseit és Paul McCartney dalát, az ELEANOR RIGBY-t. Ez utóbbi szövegét A VALÓSÁGOS OROSZLÁN-ban, 1971-es műfordításkötetében közölte. Ebben a perspektívában egymás mellé kerülhet késő kamaszkori Mária-himnusz és beszámolója egy rémületes gyerekkori szexuális élményről. Múlt és jelen metszéspontján életszerűen, már-már érzéken elevenedik meg a DUNÁNTÚL című versben a kétezer éves lány:

*„Feltárnak romokat. Nyílik a szarkofág.
Benn egy római lány kis kamasz-arca néz
Ijedt-kandin. Ezüst peplosza úgy simul
Fény-árny tagjain: »Ez csoda!«*

*– már-már azt hiszed. Ám percek alatt a test
porrá omlik.”*

Bántotta, keserőséggel töltötte el a csend, amely körülvette. Egyik utolsó kötete, a BÁTÁNK A NAP (1998) már csak házi sokszorosításban jelent meg, boltokba nem is került. Ösztönzést hiába is próbált volna művei visszhangjából szerezni; kritika, elemzés alig segítette, hogy bemérje, hol tart, hogyan hat, amit csinál. Inspirációt hát önmagából merített, ahogy A FESTŐ BÁNATA című versében írta, „Festek – agg Rembrandt – vigyori önarcképeket.” Nem törődött korszerűséggel, korstílussal, irodalmi irányzatokkal. Megingathatatlanul hitt a művészet eredeti, ősi gyógyító szerepében. Azt tartotta, hogy a költő, a pszichológus, a lelkész ugyanazt csinálják: a maguk eszközeivel a megváltásra váró lélek segítségére sietnek. Verset hite szerint azért írt, hogy használjon vele: Jánosytól nem állt távol a didaxis. Ez a huszadik század második felében nemigen fért bele az irodalom önmagáról alkotott képébe. Bizonyosan hozzájárul ez ahhoz, amit költészetében esztétikai egyenlenségnek érez az olvasó. Ha Jánosy verseiben van didaktikus célzat, hát van, neki erre a hajtóerőre volt szüksége, így tudott legmagasabbra szárnyalni költői képzelete. Ki így, ki úgy egyenetlen; de minden alkotót megillet, hogy legjobb teljesítményével mérjék.

Utolsó éveiben, ahogy álomverseiben egyre mélyebbre merült alá, gondolati verseiben úgy tárta egyre szélesebbre horizontját. A személyes lét lassú feladását készítette elő.

*„Ki voltam én, tőlem mind távolabb van.
A létem parttalan, eseménytelen.
Nem üldöznek, nem ölnek álmaimban.
Nem járát poklot velem érzem” –*

írta EMLÉKEIM FAKULNAK című versében. Azt a távolodó ént, ami ő volt, egy ideig még őrzi az utókor fakuló emlékezete. Aztán csak a verseket lehet idézni, és bennük a költő lelke mindig megelevenedik.

Ferencz Győző